

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัย เพื่อรองรับแรงงานภาคอุตสาหกรรม ในย่านอุตสาหกรรมเขตพื้นที่อำเภอศรีราชา-อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี และอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ในบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ผู้ศึกษาได้นำแนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง มาใช้ประกอบเป็นฐานการศึกษาวิจัย ซึ่งประกอบด้วยแนวคิด และทฤษฎีต่างๆ ดังนี้

1. แนวความคิดเกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมของภาค
2. แนวความคิดเกี่ยวกับที่ตั้งของอุตสาหกรรมและการขยายตัว
3. แนวความคิดเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัยที่สัมพันธ์กับแหล่งงาน
4. การพัฒนาแรงงานอุตสาหกรรมและรูปแบบการเคลื่อนย้ายแรงงาน
5. แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดหาที่อยู่อาศัยให้กับแรงงานภาคอุตสาหกรรม
6. พฤติกรรมการเลือกที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย
7. ความพึงพอใจในชีวิตความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมของผู้มีรายได้น้อย
8. ระบบที่อยู่อาศัยสำหรับคนจนเมือง และความมั่นคงในที่อยู่อาศัย
9. แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาความเป็นเมือง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมของภาค

Williamson (1965) ได้แสดงความคิดเห็นว่า หากเกิดความเจริญในภาคหนึ่งภาคใดของประเทศแล้ว ความแตกต่างระหว่างภาคที่รวยและภาคที่จนจะมีอยู่เรื่อยๆ และจะเพิ่มขึ้น ถ้าหากสถานการณ์นี้เกิดขึ้นในตลาดแข่งขันที่สมบูรณ์ ซึ่งมีการเคลื่อนย้ายปัจจัยการผลิตได้อย่างเสรีและไม่มีค่าขนส่ง การเคลื่อนย้ายปัจจัยการผลิตภายในประเทศ จะทำให้ความแตกต่างในรายได้ต่อบุคคล ความแตกต่างสองระดับอันเนื่องมาจากสภาพภูมิศาสตร์ หรือความแตกต่างอันเนื่องมาจากพื้นที่หมดไป อย่างไรก็ตามไม่ได้เป็นไปเช่นนั้น เนื่องจากมีความล่าช้าในการปรับตัว ของปัจจัยการผลิตในตลาด และมีอุปสรรคมากเกินกว่าความเจริญจากภาคที่เจริญแล้วไปสู่ภาคที่ยังล้าหลังอยู่

ดาร์ณี กวีลพิพัฒน์กุล กล่าวว่า ทฤษฎีของ Myrdral เกี่ยวกับผลการตูดกลับ (Backwash effect) รวมทั้งความคิดของ Hirschman เกี่ยวกับเศรษฐกิจสองระดับ และประสบการณ์ของ Kuznets ต่างระบุว่าความแตกต่างระหว่างภาคจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากผลของความไม่เท่าเทียมกัน (Disequilibrating effects) อันได้แก่

1. การเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคที่ยากจนไปสู่ภาคที่ร่ำรวย เนื่องจากปัจจัยเรื่องเงินที่ต้องใช้ในการเคลื่อนย้าย พวกที่มีรายได้ต่ำจึงเคลื่อนย้ายได้ยาก พวกที่เคลื่อนย้ายจึงเป็นพวกที่มีใจเป็นผู้ประกอบการ ผู้มีการศึกษา ผู้ที่มีทักษะและอยู่ในวัยที่มีประสิทธิภาพในการผลิต

2. การเคลื่อนย้ายของทุน ความประหยัดจากภายนอกและผลประโยชน์ที่เกิดจากการรวมตัวของการลงทุน ทางการเงินในภาคที่ร่ำรวยกว่า ภาคที่เจริญมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจดีกว่า มีสิ่งอำนวยความสะดวก มีการคมนาคมและการสื่อสารที่ดีกว่า และมีตลาดที่ใหญ่กว่า อาจจะทำให้ทุนไหลจากภาคที่ล้าหลัง ไปสู่ภาคที่เจริญ

3. นโยบายของรัฐบาล ความต้องการของรัฐที่จะให้ได้มาซึ่งการพัฒนาประเทศมากที่สุด อาจทำให้มีแนวโน้มให้ระดับความไม่เท่ากันของภาคเพิ่มขึ้น รัฐบาลอาจจัดสรรการลงทุนในภาคที่เจริญแล้ว เพื่อสร้างความต้องการทุนทางสังคมในภาคที่ล้าหลัง รัฐบาลอาจส่งเสริมอุตสาหกรรมในภาคที่เจริญแล้ว โดยใช้นโยบายภาษีเพื่อปกป้องการพัฒนาอุตสาหกรรมอีกด้วย

4. ความเชื่อมโยงกันระหว่างภาค อาจจะมีคามเชื่อมโยงในระดับต่ำในคอนตันของการพัฒนาประเทศ ดังนั้น ผลของการกระจายการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และตัวทวีของรายได้จะมีน้อยมาก

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างระหว่างภาคจะไม่คงอยู่ต่อไป แต่ในระยะท้ายของการพัฒนาประเทศ สิ่งเหล่านี้จะค่อยๆหายไป โดยผลของความเท่าเทียม (Equilibrating effects)

Perroux (1955) ให้ความเห็นว่า เมื่อใดที่อุตสาหกรรมที่มีแรงจูงใจในการพัฒนา เพิ่มผลิตผลในระดับที่สูงขึ้น ย่อมจะมีผลทำให้อุตสาหกรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้องเพิ่มผลผลิตขึ้นด้วย และในกรณีที่อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมที่มีแรงจูงใจเพิ่มผลผลิตได้มากกว่าอุตสาหกรรมที่เป็นตัวขับเคลื่อนให้พัฒนาแล้ว อุตสาหกรรมที่มีแรงจูงหรือแรงขับเคลื่อนจะจัดเป็นอุตสาหกรรมประเภทสำคัญ เขากล่าวถึงศูนย์กลางความเจริญแ่งที่เป็นที่รวมของอุตสาหกรรมที่กำลังขยายตัว (Propulsive Industries) จะทำให้เกิดแรงดึงเข้าสู่จุดศูนย์กลาง ลักษณะของ Growth Center ตามความคิดของ Perroux จึงมีขนาดใหญ่ เติบโตเร็ว และมีความเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมอื่นๆอย่างมาก แรงที่ทำให้เกิดความเจริญเติบโตที่เกิดใน Propulsive Industries เกิดขึ้นโดยปัจจัยทางด้านผู้ประกอบการและนวัตกรรมทางเทคโนโลยี การที่ต้นทุนลดลงอันเนื่องมาจากการประหยัดจากภายนอกและการประหยัดจากขนาด และการมีอุปสงค์ต่อสินค้ามีความยืดหยุ่นสูงเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรายได้ ทำให้แรงที่เกิดความเจริญเติบโตใน Propulsive Industries กระจายไปยังอุตสาหกรรมอื่นด้วย เนื่องจากมีความเชื่อมโยงทางด้านหลัง (Backward Linkages) ซึ่งทำให้เกิดความเจริญในอุตสาหกรรมอื่นมากกว่าการขยายตัวจากภายในตัวเองเสียอีก

दारणी ฤวิพิพัฒนกุล¹ ได้อธิบายว่า ลักษณะของ Growth Center ตามแนวความคิดของ Hirschman (1958, 1964) Boudeville (1966) และ Friedmann (1973) คือ ความเจริญ

¹ दारणी ฤวิพิพัฒนกุล, เศรษฐศาสตร์สำหรับนักวางแผนภาค (เอกสารประกอบการสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ภูมิภาค ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 23.

เติบโตทางด้านเศรษฐกิจ จะเกิดขึ้นเป็นจุดใหญ่ตามสภาพภูมิศาสตร์ เช่นเดียวกับโครงสร้างทางอุตสาหกรรม ความเหมือนกันของ Propulsive Industries และ Urban Centers คือการสร้างแรงดึงที่จะทำให้เกิดความเติบโต และการกระจายความเจริญออกไป ในขณะที่ Propulsive Industries เชื่อมโยงกับพื้นที่ทางเศรษฐกิจ โดยผ่านความเชื่อมโยงระหว่างอุตสาหกรรมทั้งด้านหน้าและด้านหลัง (Forward and Backward Industrial Linkages) เมืองก็มีความเชื่อมโยงทางพื้นที่โดยผ่านทางโครงข่ายของเมือง (Urban Network) และตามลำดับศักยภาพของเมือง การที่มีอุตสาหกรรมหลายประเภท การเกิดนวัตกรรมในเขตเมือง และการส่งสินค้าออก ถือว่าเป็นแรงผลักดันที่ทำให้เกิดความเติบโตที่สำคัญ ซึ่งควรส่งผ่านหรือกระจายไปสู่ชุมชนเมืองที่มีขนาดเล็ก และเขตรอบนอกที่เป็นชนบท โดยผ่านระบบโครงข่าย (Network system) ทางด้านคมนาคมขนส่ง การติดต่อสื่อสาร และความเชื่อมโยงทางอุตสาหกรรม

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับที่ตั้งของอุตสาหกรรมและการขยายตัว

2.2.1 แนวความคิดแบบแผนที่ตั้ง (Location Pattern)²

ประพันธ์ เศรษฐนันท์ ได้อธิบายถึงแบบแผนที่ตั้งของอุตสาหกรรมว่ามีได้หลายรูปแบบ สามารถจัดกลุ่มได้ ดังนี้

ก. แบบกระจายตัว (Dispersed Pattern) ที่ตั้งลักษณะนี้ต้องอยู่ห่างกัน (Mutual repulsion) โดยมีเหตุผล เนื่องจาก

1) ต้องใช้ทรัพยากรที่หายาก เป็นทรัพยากรที่มีในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ หรือเป็นทรัพยากรที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ร่วมกัน การผลิตที่ต้องใช้ทรัพยากรดังกล่าว หากมา ตั้งรวมกัน ในที่แห่งเดียวกันจะทำให้ขาดแคลนทรัพยากรมากขึ้นกว่าเดิม และมีราคาสูงขึ้นมากจนการอยู่ร่วมเป็นไปไม่ได้

2) เป็นการผลิตที่ต้องอยู่ใกล้แหล่งตลาด และตลาดของผู้บริโภคอยู่กระจัดกระจายกันออกไป การผลิตประเภทนี้ต้องอยู่กระจัดกระจายกันตามที่ตั้งต่างๆที่มีประชาชนอยู่มากๆ กิจกรรมที่ต้องอยู่ใกล้แหล่งวัตถุดิบซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่างๆ เช่น โรงงานน้ำตาล จะไม่ตั้งอยู่ใกล้กันเป็นกลุ่ม เพราะจะเกิดการแย่งชิงจ่ายการผลิต และจะทำให้ปัจจัยการผลิตมีราคาแพง อุตสาหกรรมประเภทนี้ต้องการผูกขาดแหล่งวัตถุดิบเพื่อตนเอง แบบแผนที่ตั้งของอุตสาหกรรมประเภทนี้ จึงต้องเป็นแบบกระจายตัว

ข. แบบกระจุกตัว (Clustered Pattern) อุตสาหกรรมที่มีแบบแผนชนิดนี้ต้องอยู่ใกล้ตลาด และแหล่งวัตถุดิบ แต่ปรากฏว่าตลาดผู้บริโภค และแหล่งวัตถุดิบมีอยู่น้อยแห่ง อุตสาหกรรมประเภทนี้จึงต้องตั้งอยู่ใกล้กัน

²ประพันธ์ เศรษฐนันท์, เศรษฐศาสตร์ภูมิภาค (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล มี.ศ. 2523) หน้า

Nourse ได้อธิบาย การประหยัดจากการมารวมกัน (Agglomeration economies) หมายถึง “การที่อุตสาหกรรมประเภทต่างๆได้รับประโยชน์จากการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม” ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1) การประหยัดค่าขนส่ง (Transfer economies) เมื่อหน่วยผลิตตั้งอยู่ใกล้กัน ที่ตั้งโรงงานมักอยู่ตามเส้นทางคมนาคม เพื่อความสะดวกในการขนส่งสินค้า อุตสาหกรรมที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ก็มักตั้งอยู่ใกล้กัน เพื่อประหยัดค่าขนส่ง

2) การประหยัดภายในอันเป็นผลจากการเพิ่มปริมาณการผลิต (Internal economies of scale to the firm) ซึ่งมีมากจนบางครั้งทำให้เกิดเมืองใหม่ขึ้นมา เพราะการจ้างแรงงานสูงมาก เมืองที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้จะตั้งในที่ๆ หน่วยผลิตสามารถให้กำไรมากที่สุด เช่น เหมืองแร่ โรงกลั่นน้ำมัน โรงงานน้ำตาล เป็นต้น อุตสาหกรรมเหล่านี้จะตั้งในบริเวณที่มีทรัพยากรที่จะนำมาใช้

3) การประหยัดภายนอกในอุตสาหกรรมเดียวกัน (External economies of scale to the firm that are internal to the industry) จะเกิดขึ้นเมื่อโรงงานผลิตในอุตสาหกรรมเดียวกันรวมกันตั้งอยู่ในที่เดียวกัน W. Isard เรียกการประหยัดประเภทนี้ว่า Localization economies หมายถึง การลดลงของต้นทุนการผลิตต่อหน่วยสินค้าภายในหน่วยผลิต เมื่ออุตสาหกรรมประเภทใดประเภทหนึ่งของหน่วยผลิตนั้นขยายตัวในที่ใดที่หนึ่ง

4) การประหยัดภายนอกในตัวเมือง (External economies of scale to an industry) คือการที่อุตสาหกรรมหลายประเภทขยายตัวในที่ใดที่หนึ่ง และมีส่วนทำให้เสัต้นทุนโดยเฉลี่ยของแต่ละหน่วยผลิตเลื่อนต่ำลงมาได้ การประหยัดในลักษณะนี้เกี่ยวข้องกับกระบวนการในการพัฒนาภาค ดั้งนั้น บางครั้งเรียก Urbanization economies ในตำราของ Isard บอกว่า ถ้ารวม Urbanization economies กับ Localization economies เรียกว่า Spatial juxtaposition economies ซึ่งมีความสำคัญในการวิเคราะห์ Industrial complex มาก

2.2.2 รูปแบบการพัฒนาย่านอุตสาหกรรม

Northam³ (1979) มีความสนใจในกระบวนการพัฒนาย่านอุตสาหกรรม โดยเน้นปัจจัยที่มีบทบาทต่อการกำหนดย่านอุตสาหกรรม 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยเกี่ยวกับแหล่งพลังงานที่ใช้อยู่ และปัจจัยลักษณะการคมนาคมขนส่งวัตถุดิบ เชื้อเพลิง และสินค้า เขาได้แบ่งขั้นตอนการพัฒนาย่านอุตสาหกรรมเป็น 4 ขั้นตอน โดย 3 ขั้นตอนแรกเป็นการพัฒนาอย่างไม่มีระเบียบแบบแผน เกิดขึ้นเพียงเพื่อสนองรับการขยายตัวของเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีเท่านั้น สำหรับขั้นตอนที่ 4 เป็นการพัฒนาย่านอุตสาหกรรมที่มีการวางแผนล่วงหน้าไว้แล้ว

ขั้นที่ 1 ย่านอุตสาหกรรมบริเวณชายฝั่ง (Waterfront Districts)

เกิดขึ้นในระยะแรก ซึ่งการผลิตยังจำเป็นต้องใช้พลังงาน พลังไอน้ำ เพื่อขับเคลื่อนเครื่องจักรในโรงงาน และใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำที่มีราคาถูกในการขนส่งวัตถุดิบมาสู่โรงงาน และขนส่งสินค้าไปสู่ตลาด ดังนั้นโรงงานอุตสาหกรรมสมัยแรกๆ มักรวมกลุ่มอยู่บริเวณเส้นทางน้ำ แม้ต่อมาจะเปลี่ยนเป็นการใช้พลังงานจากถ่านหิน ย่านอุตสาหกรรมบริเวณริมน้ำก็ยังรุ่งเรืองอยู่ เพราะถ่านหิน

³R.M. Northam , Urban Geography. (Newyork : Wiley , 1979) , pp. 404-406.

มีน้ำหนักมาก จึงเหมาะแก่การขนส่งทางน้ำ ย่านอุตสาหกรรมลักษณะนี้ยังคงปรากฏอยู่ทั่วไปในเมืองต่างๆของโลก

ขั้นที่ 2 ย่านอุตสาหกรรมบริเวณเส้นทางรถไฟ (Railroad Districts)

เมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมและรูปแบบการใช้ที่ดินในเมือง เนื่องจากเส้นทางรถไฟมักตัดเข้าไปเชื่อมกับย่านธุรกิจอุตสาหกรรมบริเวณท่าเรือ เป็นเส้นทางที่ใช้ขนส่งวัตถุดิบและเชื้อเพลิงให้แก่ย่านอุตสาหกรรม และขนส่งสินค้าสู่ตลาด เส้นทางรถไฟยังเป็นตัวดึงดูดกิจกรรมอุตสาหกรรมที่เกิดใหม่จากย่านชายฝั่งให้มาตั้งอยู่บริเวณสองข้างทางรถไฟอีกด้วย ทั้งนี้เพราะเมื่ออุตสาหกรรมขยายตัวมากขึ้นพื้นที่ย่านชายฝั่งริมน้ำ และบริเวณท่าเรือก็ลดน้อยลงและมีราคาสูงขึ้น การพัฒนาย่านอุตสาหกรรมในลักษณะ Ribbon จึงเกิดขึ้นสองข้างทางรถไฟ

ขั้นที่ 3 ย่านอุตสาหกรรมบริเวณทางถนน (Highway Districts)

ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมขนส่งเป็นระบบถนนและการใช้รถบรรทุกมากขึ้น มีผลให้การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมมีความยืดหยุ่นมากขึ้น บริเวณสี่แยกที่เส้นทางถนนตัดกัน โรงงานอุตสาหกรรมมักนิยมตั้งอยู่ และมีโกดังสินค้าเกิดขึ้นด้วย ในสมัยนี้มีการใช้พลังงานไฟฟ้าแทนถ่านหิน จึงไม่มีความจำเป็นต้องมีการขนเชื้อเพลิงไปสู่โรงงานอีกต่อไป ลักษณะโรงงานที่เคยเป็นอาคารหลายชั้น เพื่อประหยัดเนื้อที่ ถูกแทนที่ด้วยลักษณะอาคารชั้นเดียวที่แผ่กระจายไปบนเนื้อที่ที่กว้างขวาง ดังนั้นโรงงานสมัยนี้จึงนิยมตั้งอยู่ในบริเวณชานเมือง ซึ่งที่ดินยังมีราคาถูก ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา มีระบบทางหลวงที่ดี คนงานสามารถเดินทางได้สะดวกและรวดเร็ว ดังนั้น การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมไปสู่ชานเมืองจึงปรากฏอยู่ทั่วไป

ขั้นที่ 4 ย่านอุตสาหกรรมที่มีการวางแผน (Planned Industrial Districts)

เกิดขึ้น เนื่องจากการเลือกที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมที่ผ่านมา เป็นการตัดสินใจของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลมักคำนึงถึงผลประโยชน์ของคนเป็นที่ตั้ง โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะก่อให้เกิดความเสียหายแก่บุคคลอื่นที่อยู่ใกล้เคียง ดังนั้น ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงได้มีผู้เริ่มความคิดในการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม (Industrial Estates) ขึ้นในประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกา เพื่อวางแผนการใช้ที่ดิน จัดบริการด้านสาธารณูปโภค สาธารณูปการ แก่กลุ่มอุตสาหกรรมที่จัดตั้งขึ้นในบริเวณเดียวกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน ทั้งในด้านกิจกรรมอุตสาหกรรม และแก่ชุมชนที่อยู่โดยรอบด้วยความคิดในการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลของประเทศต่างๆ เป็นอันมาก ในบางประเทศรัฐบาลเป็นผู้ริเริ่มให้มีขึ้น และในบางประเทศเอกชนเป็นผู้จัด

การจัดแบ่งย่านอุตสาหกรรม

Northam ยังได้จัดแบ่งย่านอุตสาหกรรมออกเป็น 3 เขต (Zone)

เขตที่ 1 ย่านอุตสาหกรรมชั้นใน (Central Zone) อุตสาหกรรมที่ตั้งในเขตนี้อยู่เกาะกลุ่มกันในบริเวณแคบๆ ในย่านธุรกิจใจกลางเมือง ส่วนใหญ่ใช้เนื้อที่ต่อคนงานน้อย แต่ผลผลิตต่อคนงานสูง วัตถุดิบที่ใช้ และสินค้าที่ผลิตได้มีขนาดไม่ใหญ่โต อุตสาหกรรมในบริเวณนี้จำเป็นต้องสัมพันธ์

กับผู้คนและธุรกิจที่อยู่ในพื้นที่ย่านนี้ ทั้งการให้บริการและการอาศัยบริการ ประเภทอุตสาหกรรมที่พบมากในย่านนี้ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับเครื่องดื่ม เสื้อผ้า โรงพิมพ์ การสร้างเครื่องมือต่างๆ เป็นต้น

เขตที่ 2 ย่านอุตสาหกรรมชั้นกลาง (Intermediate Zone) เป็นย่านที่อยู่ถัดออกมาจากย่านชั้นใน ย่านนี้มีอุตสาหกรรมอยู่หลายประเภท จับกลุ่มกระจุกกระจายออกไป มีพื้นที่มากกว่าราคาถูกกว่า ความแออัดน้อยกว่า มีระบบขนส่งทางรถไฟ และรถยนต์ที่สะดวกและมีจำนวนพอเพียง และอยู่ใกล้ย่านที่พักอาศัยของคนงานมากกว่าย่านชั้นใน ดังนั้นอุตสาหกรรมในบริเวณนี้จึงมีขนาดใหญ่กว่า และมีพื้นที่มากกว่าอุตสาหกรรมในย่านชั้นใน นอกจากนี้มีนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ไม่ใหญ่มากตั้งอยู่กระจุกกระจาย ประเภทอุตสาหกรรมที่พบในย่านนี้เป็นประเภทเดียวกับย่านชั้นใน ต่างกันที่ขนาดของกิจการ นอกจากนี้ยังมีอุตสาหกรรมเกี่ยวกับเครื่องจักร โลหะ ของใช้ในบ้าน และอุปกรณ์ไฟฟ้า เป็นต้น

เขตที่ 3 ย่านอุตสาหกรรมชั้นนอก (Outer Zone) บริเวณนี้มักมีนิคมอุตสาหกรรมตั้งอยู่กระจุกกระจายและมีขนาดใหญ่กว่านิคมอุตสาหกรรมที่อยู่ชั้นกลาง อุตสาหกรรมประเภทเดียวกันมักอยู่ด้วยกัน เช่น อาจพบย่านโรงงานกระดาษ ย่านอุตสาหกรรมผลิตเหล็กกล้า ย่านอุตสาหกรรมกลั่นน้ำมัน เป็นต้น โรงงานที่ตั้งอยู่ในย่านนี้ มักมีขนาดใหญ่ เนื่องจากที่ดินบริเวณนี้มีราคาถูก มีปัญหาเรื่องการใช้ที่ดินขัดแย้งกับผู้อื่นน้อยมาก การคมนาคมสะดวก ผลผลิตจากโรงงานในย่านนี้ส่วนใหญ่ถูกส่งออกสู่ตลาดโลก ตลาดระดับภูมิภาค มากกว่าสู่ตลาดท้องถิ่น นอกจากนี้ในย่านชั้นนอกมีโกดังสินค้าขนาดใหญ่ของโรงงานตั้งอยู่เป็นจำนวนมากด้วย

2.2.3 แนวโน้มการขยายตัวของย่านอุตสาหกรรม

ปัจจุบันย่านอุตสาหกรรมต่างๆในโลก มีแนวโน้มไปสู่ 2 ลักษณะ คือ จัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม และการย้ายออกสู่ชานเมือง (Suburbanization of Industries)

ก. การจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม นิคมอุตสาหกรรมเป็นเขตพื้นที่ซึ่งได้รับการจัดสรรไว้เพื่อการผลิตด้านอุตสาหกรรม โดยให้โรงงานมารวมตัวอยู่ในบริเวณเดียวกันอย่างเป็นสัดส่วน โดยมีการจัดสิ่งอำนวยความสะดวก และระบบสาธารณูปโภค อาทิ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ เทเล็กซ์ ไปรษณีย์โทรเลข โรงกำจัดน้ำเสีย การป้องกันอัคคีภัย การรักษาความปลอดภัย การขนส่งสินค้า คลังสินค้า สถานพยาบาล ศูนย์การค้า และที่พักอาศัย เป็นต้น เพื่อให้บริการแก่ผู้ลงทุน ประกอบอุตสาหกรรมสามารถซื้อ เช่าซื้อ และเช่าที่ดินในนิคมอุตสาหกรรม ในอัตราถูก เพื่อปลูกสร้างโรงงานผลิตสินค้าภายในประเทศและเพื่อส่งออกต่างประเทศ การจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมทำให้รัฐบาลสามารถส่งเสริมการลงทุนได้อย่างถูกต้อง และเหมาะสมตามลักษณะผังเมือง ในด้านผู้ลงทุน ก่อให้เกิดการประหยัดค่าใช้จ่ายในการลงทุน การขออนุญาตตั้งโรงงานทำได้รวดเร็ว ที่ตั้งโรงงานไม่ขัดต่อกฎหมายผังเมือง มีโอกาสใช้ผลผลิตจากโรงงานอื่นที่อยู่ในบริเวณเดียวกันเป็นวัตถุดิบ และขายสินค้าของตนให้กับโรงงานใกล้เคียงได้ นอกจากนี้นิคมอุตสาหกรรมยังเป็นแหล่งงานของแรงงานจำนวนมาก โดยจะได้รับค่าจ้างและสวัสดิการตามกฎหมายแรงงาน ได้รับบริการจัดหาที่พักอาศัย ตลาดสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ อย่างพร้อมมูลในนิคมอุตสาหกรรม เป็นการลดปัญหาในการเดินทางไปสู่แหล่งงาน และลดปัญหาความแออัดของชุมชนด้วย

ข. การย้ายอุตสาหกรรมสู่ชานเมือง สำหรับเหตุผลที่โรงงานทั้งใหม่และเก่าตัดสินใจตั้งโรงงานบริเวณชานเมือง เนื่องจากบริเวณชานเมืองมีพื้นที่กว้างขวาง และราคาถูก บรรยากาศดี ประกอบกับระบบคมนาคมขนส่งที่ได้รับการพัฒนาให้สามารถเดินทางได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น การที่อุตสาหกรรมมีแนวโน้มย้ายที่ตั้งมาอยู่ชานเมืองมากขึ้น ก่อให้เกิดผลตามมา ดังนี้

1) การบริการด้านสาธารณูปโภค สาธารณูปการต่างๆ บริเวณในเมืองทรุดโทรมลง เนื่องจากขาดรายได้จากภาษีอากรที่เคยได้รับจากโรงงานอุตสาหกรรม

2) คนงานที่มีที่พักอาศัยในเมืองมีปัญหาในการเดินทางไปยังโรงงาน เพราะต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการเดินทางมากขึ้น ดังนั้นโรงงานหลายแห่งจึงมักย้ายที่ตั้งไปในทิศทางเดียวกับที่ตั้งเดิมของโรงงาน ตามแนวเส้นทางคมนาคมที่สามารถเชื่อมต่อกับตอนในของเมือง เพื่อความสะดวกในการเดินทางของคนงาน และทางโรงงานอาจต้องจัดบริการพาหนะรับ-ส่งคนงาน

3) เกิดปัญหาเพิ่มการว่างงานในเมือง และการขาดแคลนแรงงานบริเวณชานเมือง ปัญหาดังกล่าวมีผลกระทบต่อแรงงานไร้ฝีมือ กึ่งฝีมือ และผู้มีรายได้น้อยมากที่สุด

แนวความคิดเกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมของภาค และแนวความคิดเกี่ยวกับที่ตั้งของอุตสาหกรรมและการขยายตัว แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแรงงานอุตสาหกรรมและรูปแบบการเคลื่อนย้ายแรงงาน สามารถนำมาใช้ประกอบการศึกษาวิเคราะห์ การพัฒนาภาคและการพัฒนาอุตสาหกรรม และการพัฒนาแรงงาน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการศึกษาแรงงาน และที่อยู่อาศัยของแรงงานภาคอุตสาหกรรม

2.3. แนวความคิดเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัยที่สัมพันธ์กับแหล่งงาน

แนวความคิดเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัย⁴

นักคิดและนักทฤษฎีหลายท่านได้ศึกษาเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัย ซึ่งสามารถจัดกลุ่มได้ 3 ลักษณะ ดังนี้

1. พิจารณาทำเลที่ตั้งโดยคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม เนื่องจาก ผลการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมทำให้เกิดสภาวะแวดล้อมเป็นพิษจากโรงงาน เป็นปัญหาต่อการอยู่อาศัยภายในเมือง จึงเกิดแนวความคิดในการเลือกทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัยให้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี เหมาะสมสำหรับการอยู่อาศัย ดังแนวคิดต่อไปนี้

D.T. Herbert (1972) กล่าวว่า อิทธิพลภายนอกคือ ลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมของพื้นที่นั้นๆ มีผลต่อการเลือกทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัย

K.J. Button (1976) เสนอแนวความคิดในการเลือกทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัยที่ดี ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี และขึ้นอยู่กับความสนิทสนมกับเพื่อนบ้าน

⁴ จิราภรณ์ เชนณรงค์ศักดิ์ "การศึกษาความได้เปรียบ-เสียเปรียบระหว่างเคหะชุมชนชานเมืองที่มีแหล่งงานและไม่มีแหล่งงาน" (วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2531) หน้า 15-20.

William Alonso (1960) ให้ความเห็นว่า การเลือกบริเวณที่พักอาศัย ควรพิจารณาปัจจัย 3 ประการ คือ

- 1) ราคาของที่พักอาศัย ซึ่งสัมพันธ์กับรายได้และความสามารถในการจ่าย
- 2) รูปแบบของที่พักอาศัยที่เป็นที่พอใจ และ สัมพันธ์กับขนาดครอบครัว และ

สถานภาพสมรส

- 3) ควรพิจารณาปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ระยะทางระหว่างที่พักอาศัยกับที่ทำงาน

William H. Claire (1973) อธิบายถึงการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัยว่า ควรมีสองแวดล้อมที่ดี ปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ มีความสะดวกในการเดินทางเข้าถึงระหว่างบ้าน แหล่งงาน และแหล่งธุรกิจ

2. พิจารณาที่ตั้งของที่อยู่อาศัยโดยคำนึงถึงการเดินทางไปยังแหล่งบริการต่างๆ โดยเฉพาะแหล่งงาน ซึ่งเป็นกิจกรรมการเดินทางที่เกิดขึ้นเป็นประจำ นักทฤษฎีที่ให้ความเห็นเกี่ยวกับที่ตั้งของที่อยู่อาศัยลักษณะนี้ คือ

Wingo (1967) ได้ให้ความสำคัญกับการเดินทางไปทำงานมากที่สุด ให้ข้อสรุปจากผลการศึกษาของเขาว่า การย้ายที่อยู่อาศัยเข้าใกล้แหล่งงานมากขึ้นเท่าใด ราคาที่ดินก็ยิ่งสูงขึ้นเท่านั้น ในขณะที่ค่าเดินทางลดลง แต่ครัวเรือนยังคงย้ายที่อยู่เข้าใกล้แหล่งงานเรื่อยๆ จนพบว่าทำเลที่ตั้งซึ่งเงินที่ประหยัดได้จากการเดินทางที่ลดลงเท่ากับขนาดที่ดินที่ลดลง

Brian Goodall (1975) มีแนวความคิดว่า ที่ตั้งของที่อยู่อาศัยต้องมีความสะดวกในการเดินทางเข้าถึงแหล่งบริการต่างๆ โดยเฉพาะแหล่งงาน ยังมีการกระจายตัวของแหล่งงาน ก็จะมีมีการกระจายตัวของที่อยู่อาศัย นอกจากนี้รายได้และสภาพครอบครัวก็มีอิทธิพลต่อการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะครอบครัวที่มีเด็ก ก็ยังต้องการที่อยู่อาศัยซึ่งมีโรงเรียนตั้งอยู่ไม่ไกลนัก

Richard F. Muth (1969) กล่าวถึงความแตกต่างในการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้สูงและรายได้ต่ำ ประชากรที่มีรายได้สูงจะมีแหล่งที่พักอาศัยอยู่ในเขตชานเมือง เนื่องจากมีความพอใจที่จะอยู่ในบริเวณที่มีความหนาแน่นต่ำ ต้องการมีบ้านในบริเวณที่ไม่แออัด แต่ประชากรที่มีรายได้ต่ำจะอยู่ใกล้ศูนย์กลางเมือง เพื่อความสะดวกในการเดินทางไปทำงานและกิจการอื่นๆ

W. Lean และ Brian Goodall (1974) มีแนวความคิดว่า ผู้ที่มีรายได้แตกต่างกันจะมีความแตกต่างกันในการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัยอีกด้วย โดยผู้ที่มีรายได้ต่ำ พยายามให้มีที่อยู่อาศัยใกล้กับแหล่งงาน (โดยเฉพาะการมีที่ทำงานในเขตอุตสาหกรรม) เพื่อประหยัดค่าเดินทาง โดยเสียค่าใช้จ่ายเฉพาะค่าเช่าบ้าน สำหรับผู้มีรายได้สูง สามารถเลือกที่อยู่อาศัยได้หลายประเภท โดยไม่ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยกับที่ทำงาน เนื่องจากผู้มีรายได้สูงสามารถเดินทางได้รวดเร็ว โดยใช้เวลาเท่ากับผู้มีรายได้ต่ำที่อยู่อาศัยใกล้กับแหล่งงาน

3. พิจารณาทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัย โดยคำนึงถึงการบริการทางด้านสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ นักทฤษฎีที่ให้ความสำคัญในด้านนี้ คือ

Brian Goodall (1972) กล่าวถึงอิทธิพลของการบริการสาธารณูปโภคและสาธารณูปการในเมืองที่ไม่เท่าเทียมกัน จะมีผลต่อการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้สูงและบริการสาธารณะต่างๆจะเป็นตัวชักนำให้เกิดการพัฒนาพื้นที่ได้ โดยเฉพาะบริเวณชานเมือง

William H. Claire (1973) กล่าวถึงการเลือกทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัยที่ดีควรมีสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่อำนวยความสะดวกแก่ชุมชน นอกเหนือจากการมีสภาพแวดล้อมที่ดี และมีความสะดวกในการเดินทาง

Barrie Needham (1977) กล่าวว่า การที่มีการปะทะสัมพันธ์ของกิจกรรมต่างๆ เป็นเหตุให้เกิดการรวมกลุ่มของกิจกรรมต่างๆขึ้นได้ โดยเฉพาะในด้านของที่อยู่อาศัย จะเกิดการรวมกลุ่มของที่อยู่อาศัย 2 สาเหตุ คือ

(1) ความสะดวกในการเข้าถึง (Accessibility) ผู้อยู่อาศัยต้องการการเดินทางที่สะดวกสบายไปยังที่ทำงาน ร้านค้า สถานศึกษา สถานที่ดังกล่าวเป็นสถานที่ที่มีการรวมกลุ่มกัน ดังนั้นที่อยู่อาศัยจึงมีแนวโน้มที่จะตั้งอยู่รอบๆกลุ่มของสถานที่นี้ด้วย เช่นกัน

(2) การประหยัดจากภายนอก (External Economy) การรวมกลุ่มกันของที่อยู่อาศัยดังกล่าว จะช่วยให้เกิดความประหยัดจากการใช้สาธารณูปโภคและสาธารณูปการต่างๆร่วมกัน เช่น ถนน สถานศึกษา สถานะรักษาพยาบาล และบริการทางสังคมอื่นๆ อีกด้วย

แนวความคิดเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของแหล่งงาน⁵

นักทฤษฎีและนักคิด ได้สร้างแนวความคิดเกี่ยวกับการเลือกทำเลที่ตั้งของที่ทำงาน ในหลายแนวทางดังนี้

Goldberg (1970) กล่าวถึงทำเลที่ตั้งของที่ทำงานว่า ต้องเป็นบริเวณที่ให้ผลประโยชน์สูงสุด โดยพิจารณาจากผลประโยชน์(Output) ที่เกิดขึ้น และการประหยัดจากภายนอก(External economies)

W. Lean และ Brian Goodall (1974) กล่าวถึงทำเลที่ตั้งของแหล่งงานว่า จะต้องตั้งอยู่ในบริเวณที่มีความสามารถในการเข้าถึงได้ดีที่สุด โดยเฉพาะแหล่งงานประเภทบริษัทหรือองค์กรต่างๆที่ต้องการติดต่อกับหน่วยงานอื่นๆ จึงต้องการทำเลที่ตั้งที่มีการเข้าถึงได้โดยสะดวก เพื่อให้สามารถพัฒนากิจการได้ดีขึ้น ทำให้ได้แรงงานที่มีคุณภาพ และทำให้กิจการมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางอีกด้วย

Creamer (1969) ได้ศึกษาอย่างละเอียดเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของที่ทำงานทางด้านอุตสาหกรรม หัตถกรรมและบริษัทหรือสำนักงานในเมือง พบว่ามีแนวโน้มในการกระจายตัวของอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ออกจากศูนย์กลางเมืองสู่ชานเมือง และความรุนแรงของการกระจุกตัว จะมามากในเมืองเก่ามากกว่าเมืองที่สร้างใหม่

Kemper ได้สรุปเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของสถานที่ทำงานว่า กิจกรรมของสถานที่จ้างงานที่เกี่ยวข้องกับกิจการอุปโภคและบริโภคของประชาชน กิจการที่ต้องการแรงงานมากๆ หรือกิจการที่เกี่ยวข้องกับการจ้างงานที่ไม่ต้องใช้ความสามารถ (Unskilled Labour) มักจะตั้งอยู่กลางเมือง ส่วนกิจการที่ต้องการที่ตั้งในบริเวณกว้างๆ มีการขนส่งขนาดใหญ่มักต้องการที่ตั้งในเขตชานเมือง

⁵ จีราภรณ์ เชนณรงค์ศักดิ์ "การศึกษาความได้เปรียบ-เสียเปรียบระหว่างเขตชุมชนชานเมืองที่มีแหล่งงานและไม่มีแหล่งงาน" (วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2531) หน้า 20-25.

Needham (1977) กล่าวถึงที่ตั้งของที่ทำงานทั้งในกิจการสำนักงาน และกิจการโรงงานอุตสาหกรรมว่า ในกิจการสำนักงานนั้น จะเกิดการรวมกลุ่มของกิจการสำนักงานด้วย 2 สาเหตุคือ

(1) การเข้าถึงสำนักงานที่สะดวก เพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทางให้กับลูกค้า คนงาน หรือพนักงาน จากการขนส่งสาธารณะ ดังนั้นกลุ่มที่ตั้งสำนักงานจึงมักอยู่ในย่านกลางของเมือง

(2) การประหยัดจากภายนอก สำนักงานต่างๆมักรวมตัวกัน เพื่อจะได้มีการติดต่อข่าวสารระหว่างสำนักงานได้สะดวกและรวดเร็ว

Spreiregen กล่าวถึงแหล่งงานที่จัดสร้างขึ้น ควรจะมีโครงการที่อยู่อาศัยควบคู่ไปด้วย และเมืองที่ได้รับการออกแบบอย่างดีจะไม่มีประโยชน์อย่างแท้จริง เท่ากับเมืองที่ได้รับการออกแบบเพื่อการอยู่อาศัยของคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว เมืองอุตสาหกรรมดังกล่าว จะเกิดขึ้นได้โดยบริษัทหรือโรงงานอุตสาหกรรมเฉพาะกิจการที่มีทุนสูงเท่านั้น และแม้กระนั้นก็ตามก็ยังอยู่ภายใต้ความเสี่ยงของการลงทุน เช่นกัน

นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ได้เริ่มมีการจัดสร้างที่อยู่อาศัยควบคู่ไปกับแหล่งงาน โดยเฉพาะในโรงงานอุตสาหกรรมทอผ้าของประเทศอังกฤษ ต่อมาประเทศสหรัฐอเมริกาได้สืบต่อแนวความคิดนี้ โดยจัดสร้างโครงการที่อยู่อาศัยสำหรับคนงานในโรงงานถลุงเหล็ก โรงงานทำอาหาร และโรงงานทำสบู่ เป็นต้น รูปแบบเมืองอุตสาหกรรมสำหรับคนงานดังกล่าว ได้เริ่มมีการวางแผนอย่างชัดเจนโดยสถาปนิกชาวฝรั่งเศสคือ Tony Garnier ในปี ค.ศ.1901-1904 โดยใช้ชื่อว่า Une Cite Industrielle ในประเทศฝรั่งเศส ออกแบบโดยการพิจารณากลุ่มกิจกรรมการใช้ที่ดินแต่ละประเภทที่จะจัดสร้างว่าเหมาะสมกับพื้นที่เช่นใด แล้วจึงจัดลงบนพื้นที่จริงตามความเหมาะสมอีกครั้งตามที่ต้องการ นอกจากนี้ยังมีเมืองอุตสาหกรรมและที่อยู่อาศัยสำหรับคนงานอีกหลายเมืองในประเทศอื่นๆด้วย

ในสหรัฐอเมริกามีการสร้างเมืองอุตสาหกรรมมากมาย ได้แก่ Geogiville , Waltham , Harrisville , Lowell , Pullman , Boumville และ Kohler ซึ่งเป็นเมืองสุดท้ายของการสร้างเมืองอุตสาหกรรมในศตวรรษที่ 19 สำหรับในประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ได้สร้างเมืองอุตสาหกรรม คือ Port Sunlight , Vesinet และ Siedlungen

แนวความคิดเกี่ยวกับที่ตั้งของที่อยู่อาศัยที่สัมพันธ์กับแหล่งงาน^๑

ทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัยกับแหล่งงานต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ได้มีผู้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างที่ตั้งของที่อยู่อาศัยกับแหล่งงาน ดังนี้

^๑ จิราภรณ์ เดชณรงค์ศักดิ์ "การศึกษาความได้เปรียบ-เสียเปรียบระหว่างเคหะชุมชนชานเมืองที่มีแหล่งงานและไม่มีแหล่งงาน" (วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2531) หน้า 20-25.

Needham ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยและที่ทำงานว่า ในระหว่างที่อยู่อาศัยและโรงงานอุตสาหกรรมนั้น บรรดาโรงงานต่างต้องการที่ตั้งในบริเวณใกล้กับกลุ่มที่อยู่อาศัย เพื่อให้สามารถดึงดูดคนงานเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมได้โดยสะดวก โดยเฉพาะโรงงานอุตสาหกรรมที่ต้องการคนงานหญิง

Berry และ Horton ได้ศึกษาการไปทำงานของประชากรในเมือง โดยพยายามศึกษาถึงตำแหน่งของแหล่งงานกับตำแหน่งที่มีประชากรเดินทางออกมายังแหล่งงานนั้น หรือตำแหน่งของที่อยู่อาศัยพบว่า ในกรณีที่แหล่งงานในบริเวณศูนย์กลางธุรกิจการค้าของเมือง จะมีประชากรเดินทางมาจากทุกแห่งของเมือง โดยรูปแบบของแหล่งที่มีประชากร มีการวางตัวเป็นแนวยาวไปตามถนนที่เป็นสายหลักหรือทางด่วนต่างๆ ในกรณีที่เป็นแหล่งงานที่อยู่ในบริเวณขอบของศูนย์กลางธุรกิจการค้าของเมือง จะมีรูปแบบของการเดินทางจากแหล่งที่มาคล้ายคลึงกับแหล่งงานของศูนย์กลางธุรกิจการค้า โดยมีรูปแบบวางตัวเป็นแนวยาวไปตามถนนเช่นเดียวกัน

สำหรับแหล่งงานในเขตชานเมืองจะไม่มีรูปแบบของการเดินทางอย่างขอบเขตแรก แต่มีการเดินทางที่กระจัดกระจายจากเขตทั่วไป

Berry และ Horton ได้เสนอตัวกำหนดที่เข้ามามีบทบาทต่อรูปแบบการเดินทางทั้ง 3 ลักษณะ ว่าประกอบด้วย

- เส้นทางคมนาคมและระยะทาง ที่อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้เส้นทางคมนาคม จะสามารถเดินทางได้โดยสะดวกและรวดเร็ว ลดเวลาในการเดินทาง

- อาชีพการงานและรายได้ ประชากรที่มีรายได้ดีคิดว่าจะมีระยะทางในการเดินทางไปทำงานไกลกว่า และจะยึดที่อยู่อาศัยในเขตชานเมืองที่อยู่ใกล้ถนนสายหลักหรือทางด่วน เพื่อให้สามารถเดินทางเข้าถึงที่ทำงานได้สะดวกและรวดเร็ว ส่วนผู้ที่มีรายได้น้อยจะพยายามเลือกที่อยู่อาศัยใกล้ที่ทำงาน โดยพยายามใช้เวลาให้สั้นและเสียค่าขนส่งหรือค่าเดินทางให้ถูกที่สุด และมักเดินทางโดยอาศัยบริการขนส่งสาธารณะ การเดินทางจะมีระยะทางที่สั้นกว่าผู้ที่มีรายได้ดี

- ลักษณะทางเชื้อชาติของประชากร ทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม ไปตั้งที่อยู่อาศัยเป็นกลุ่มก้อนในบางส่วนของเมือง ทำให้ปริมาณการเดินทางไปทำงานในส่วนดังกล่าวของเมืองมีปริมาณสูง

นอกจากนี้ **Berry และ Horton** ยังได้ศึกษาการเดินทางในเมืองชิคาโก พบว่า การเดินทางโดยมีจุดหมายไปยังสถานที่ต่าง ๆ นั้น ในวันหนึ่งๆ จำนวนการเดินทางราวครึ่งหนึ่งของปริมาณการเดินทางทั้งหมดนั้นเป็นการเดินทางสู่ที่พักอาศัย รองลงไป เป็นการเดินทางจากที่อยู่อาศัยไปยังที่ทำงานประมาณ 20% ของปริมาณการเดินทางทั้งหมด ส่วนที่เหลือเป็นการเดินทางไปยังสถานที่สาธารณะ สถานที่ที่ไม่เป็นตัวอาคาร และไปยังสถานบริการทางคมนาคมขนส่ง

Prayag Mehta ได้ศึกษามีปัญหาที่อยู่อาศัยของพนักงานในกิจการโรงงานอุตสาหกรรม บริษัท และสำนักงานต่างๆ ในประเทศอินเดีย พบว่า การจัดสร้างที่อยู่อาศัยควบคู่ไปกับแหล่งงานจะช่วยให้เกิดประโยชน์แก่เจ้าของกิจการ ในกรณีที่พนักงานสามารถเข้าทำงานนอกเวลาปรกติได้โดยสะดวก และเกิดประโยชน์แก่พนักงานที่จะลดค่าใช้จ่าย และเวลาในการเดินทาง เป็นการเสริมสร้างรายได้พิเศษจากการทำงานพิเศษนอกเวลาแก่ครอบครัวอีกด้วย

วัลลภ เทอดเกียรติสกุล ได้ศึกษาถึงพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมทางกายภาพภายนอกอาคารชุมชนบ้านพักอาศัยหนาแน่นในเมือง : ศึกษาชุมชนมักกะสัน ผลการวิจัยได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ในระหว่างที่อยู่อาศัยและที่ทำงานว่า แม้ว่าสภาพที่อยู่อาศัยจะเป็นอย่างไรก็ตาม แต่ผู้อยู่อาศัยจะพอใจในที่อยู่อาศัยของคนหากที่อยู่อาศัยอยู่ใกล้ที่ทำงาน หรืออยู่ในเขตกลางเมือง โดยต้องการปรับปรุงที่อยู่อาศัยให้ดีขึ้น มากกว่าที่จะย้ายออกไป

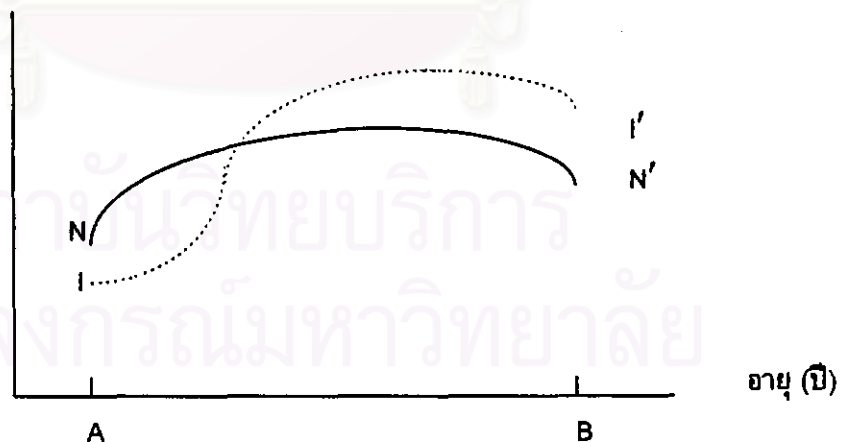
2.4 การพัฒนาแรงงานอุตสาหกรรมกับรูปแบบการเคลื่อนย้ายแรงงาน

การพัฒนาแรงงานอุตสาหกรรม⁷

แมน สารรัตน์ ได้อธิบายถึงการพัฒนาแรงงาน ว่า แรงงานเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง เรียกว่า "ทรัพยากรมนุษย์" มนุษย์ที่ด้อยคุณภาพก็เหมือนทรัพยากรธรรมชาติที่ประโยชน์ใช้สอยในเชิงสร้างสรรค์ยังมีน้อย คือ ยังไม่มีสภาพ "ทุนมนุษย์" ที่จะก่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนได้มากนัก ดังนั้น จึงมีความจำเป็นต้องพัฒนาแรงงาน เพื่อพัฒนาขีดความสามารถทางเศรษฐกิจของชาติให้สูงขึ้น เพื่อความจำเป็นเร่งด่วน และความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การพัฒนาแรงงานนั้น มองในอีกแง่หนึ่ง ก็เป็นการลงทุนในทุนมนุษย์ ซึ่งกระทำได้โดยการให้การศึกษา ฝึกอบรม ตลอดจนการรักษาสุขภาพพลานามัยให้สมบูรณ์ การลงทุนในทุนมนุษย์ จะมีผลต่อคนงาน ดังภาพต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 2.1 การพัฒนาแรงงาน หรือการลงทุนในทุนมนุษย์

รายได้จากค่าจ้าง(บาท)

⁷แมน สารรัตน์, เศรษฐศาสตร์แรงงาน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ 2527) หน้า 102-

จากแผนภูมิที่ 2.1 เส้น NN' แสดงให้เห็นถึงช่วงระดับของรายได้ จากการรับจ้างทำงานในช่วงชีวิตการทำงานของคนงาน ผู้ซึ่งมีได้ลงทุนในทุนมนุษย์ จุด A คืออายุเมื่อเริ่มต้นทำงาน และจุด B คืออายุเมื่อเลิกทำงาน หรือเกษียณอายุ สมมติว่าคนงานคนหนึ่งได้มีการลงทุนพัฒนาแรงงานของตนเอง โดยการเข้าศึกษาในโรงเรียน หรือเข้ารับการศึกษาฝึกอบรม หรือเข้าฝึกการปฏิบัติงานในโรงเรียนหรือสถานฝึกหัดงาน ช่วงระดับของรายได้จากการรับจ้างทำงาน ในช่วงชีวิตการทำงานของคนงาน อาจเป็นเส้น II' จะเห็นได้ว่าการลงทุนในทุนมนุษย์ จะทำให้ช่วงแรกของชีวิตการทำงานของคนงาน มีรายได้จากการทำงานในระดับต่ำ แต่หลังจากนั้นไม่นาน ระดับรายได้จากการทำงานก็จะสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จนสูงกว่าและอยู่เหนือระดับเส้นรายได้จากการทำงานที่มีได้มีการลงทุนในทุนมนุษย์ ความสัมพันธ์หรือช่วงห่างที่แท้จริงระหว่างเส้น NN' และ II' นั้น ขึ้นอยู่กับประเภทหรือชนิดของการลงทุน ถ้าเป็นการลงทุนด้วยการอพยพ คนงานจะสูญเสียรายได้ในปีที่อพยพ หรือมีระดับรายได้ต่ำในปีนั้น แต่ปีถัดไป รายได้ก็จะสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ถ้าเป็นการลงทุนในการศึกษา ต้นทุนในการลงทุนในทุนมนุษย์จะเท่ากับ รายได้ที่ต้องสูญเสียไปในระหว่างที่ศึกษา บวกค่าลงทะเบียน ค่าบำรุง ค่าหนังสือ ฯลฯ ที่ใช้จ่ายไปในระหว่างการศึกษา แต่รายได้ที่ได้รับภายหลังจาก จบการศึกษาแล้ว อาจสูงกว่ามาก

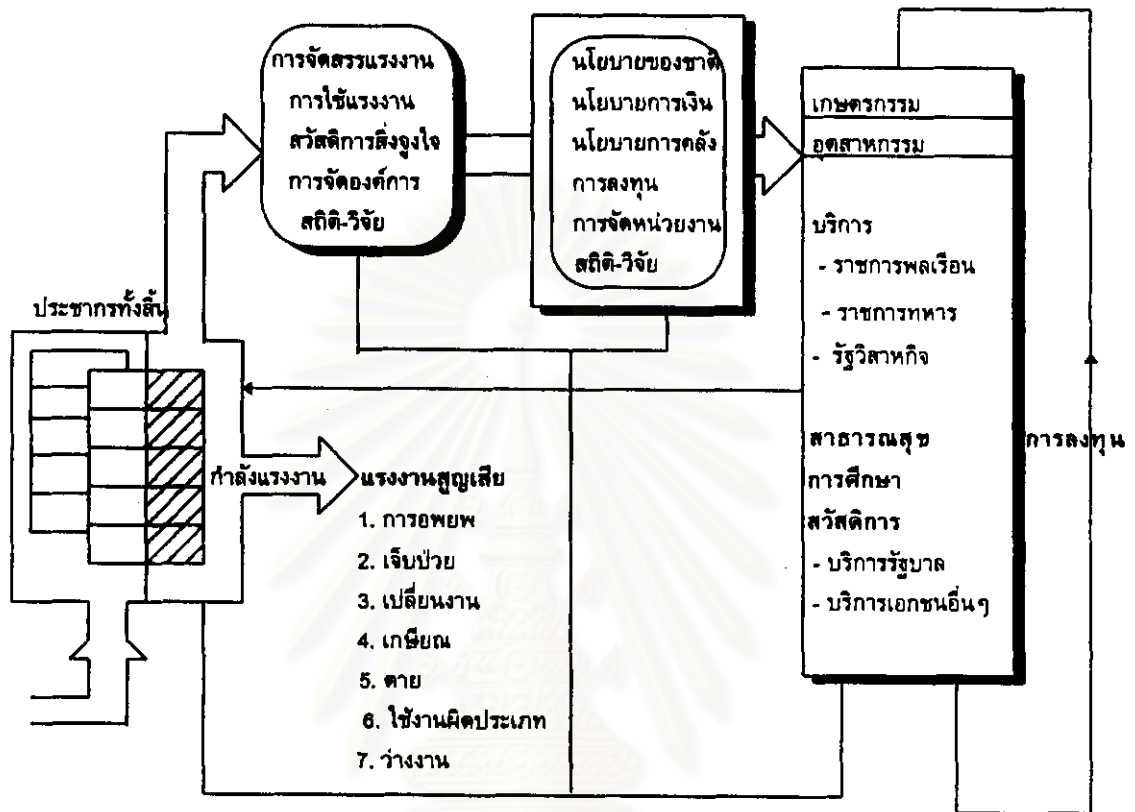
ในการพัฒนาแรงงาน รัฐต้องมีนโยบายและมาตรการที่แน่นอน ให้สอดคล้องกับสถานการณ์และความเป็นไปของภาวะเศรษฐกิจและสังคมทั้งภายในและภายนอกประเทศ

แบบจำลองของการพัฒนาแรงงาน⁸

K.N. Reo เห็นว่า การพัฒนาแรงงานนั้น มีผลต่อการยกระดับศักยภาพในการลงทุนทางวัตถุ และการลงทุนในทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งจะมีผลในการยกระดับรายได้ และเพิ่มพูนขีดความสามารถในการจัดการประกอบการทางเศรษฐกิจของกำลังแรงงานสืบเนื่องกันไป กำลังแรงงานของประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่มีประมาณ 1 ใน 3 ของจำนวนประชากรทั้งประเทศ กำลังแรงงานทางเทคนิค ช่างฝีมือระดับสูง และคนงานฝีมือ โดยทั่วไปจะมีไม่มากนัก เมื่อมีการลงทุนทางวัตถุเกิดขึ้นในภาคอุตสาหกรรม ภาคเกษตรกรรมและในภาคบริการ จำเป็นที่ต้องมีการใช้แรงงานควบคู่ไปกับปัจจัยทุนและปัจจัยอื่นๆ แต่แรงงานจะถูกใช้ไปอย่างมีประสิทธิภาพสูง และมีประสิทธิภาพต่อเมื่อมีการกำหนดนโยบายการจัดการสรรแรงงาน และนโยบายการใช้แรงงานที่เหมาะสม พร้อมทั้งมีสิ่งจูงใจผู้เป็นกำลังแรงงานของชาติ ให้ทำงานอย่างสุดความสามารถ การกำหนดนโยบายการใช้แรงงาน และการจัดสรรโรงงานที่เหมาะสม กระทำได้ด้วยการศึกษาวิจัย และการรวบรวมสถิติข้อมูลที่เชื่อถือได้ ที่สำคัญ นโยบายการจัดการสรรและการใช้กำลังแรงงานที่กำหนดขึ้น จะต้องสอดคล้องกับนโยบายการเงิน การคลัง และการลงทุนของประเทศด้วย ซึ่ง Reo ได้บรรจุลงใน "แบบจำลองของระบบการผลิต และ การใช้กำลังคน" ดังในแผนภูมิที่ 2.2

⁸K.N. Reo , "The Influence of the Availability of Human Resources" , in H.E. Hoelscher and M.C.H. Book : Industrialization and Development (San Francisco Press, 1969) , pp. 68-89.

แผนภูมิที่ 2.2 แบบจำลองการผลิตและการใช้ทรัพยากรมนุษย์

นำเข้าจากนอก :

- 1. แนวคิด การอพยพเข้า
- 2. กำลังคน ความช่วยเหลือทางเทคนิค
- 3. การเงิน

ศักยภาพการลงทุนทางวัตถุ และการลงทุนในทุนมนุษย์ที่เพิ่มขึ้น

การเคลื่อนย้ายแรงงาน

นักทฤษฎี Everett S. Lee ได้ตั้งทฤษฎีการย้ายถิ่นกว้างๆ ไม่ว่าจะเป็นการย้ายถิ่น ณ ที่ใดก็ตาม ทฤษฎีนี้อธิบายการย้ายถิ่น โดยแบ่งปัจจัยที่มีผลต่อการย้ายถิ่นออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับถิ่นต้นทาง มักเป็นปัจจัยทางลบที่ผลักดันให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานปัจจัยทางลบในถิ่นต้นทาง ได้แก่ การมีทรัพยากรธรรมชาติน้อยลง ปัญหาการว่างงาน ปัญหาความยากจน การถูกกีดกันด้านเชื้อชาติ ศาสนา การประสบปัญหาจากภัยธรรมชาติ เป็นต้น การเคลื่อนย้ายแรงงานไปอยู่หรือไปหางานทำในพื้นที่แห่งใหม่เกิดขึ้นเพราะผู้เคลื่อนย้ายคาดว่า เขาจะสามารถยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมได้ดีขึ้นกว่าอยู่ในถิ่นเดิม

2. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับถิ่นปลายทาง เป็นปัจจัยในทางบวก ได้แก่ แรงจูงใจในโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีกว่า การที่มีโอกาสที่จะทำงานตามความสามารถหรือตามความถนัดของตนเอง การได้รับค่าจ้างที่สูงกว่าถิ่นเดิม ย้ายเพราะมีการจ้างงานในถิ่นปลายทาง

3. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับอุปสรรคระหว่างท้องถิ่นต้นทางและท้องถิ่นปลายทาง เป็นผลมาจากการเปรียบเทียบปัจจัยที่ถิ่นต้นทางและถิ่นปลายทาง ผลจากการเปรียบเทียบต้องเพียงพอที่จะเอาชนะความเฉื่อยชาตามธรรมชาติที่มีอยู่จนทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายได้ นอกจากนี้ยังมีอุปสรรคระหว่างถิ่นต้นทางและท้องถิ่นปลายทางแทรกอยู่ เช่น ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ความยากลำบากในการเดินทาง ปัญหาการปรับตัวให้เข้ากับที่อยู่ใหม่ การตัดสินใจว่าจะเคลื่อนย้ายถิ่นหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับการประเมินผลดีและผลเสียที่จะเกิดขึ้นจากการเคลื่อนย้าย

4. ปัจจัยส่วนบุคคล เป็นปัจจัยที่ขึ้นกับแต่ละบุคคลที่จะเคลื่อนย้ายแรงงาน เป็นการคาดหวังว่าจะมีโอกาสที่ดีกว่าที่เป็นอยู่ การบรรลุเป้าหมายของชีวิต ได้แก่ ความมั่งคั่ง ยกระดับฐานะในสังคมของตนเอง ความสะดวกสบาย ความเป็นตัวของตัวเอง เป็นต้น

ประเภทของการเคลื่อนย้ายแรงงาน⁹

การเคลื่อนย้ายแรงงาน (Labour Mobility) หมายถึง การเข้าออกจากกำลังแรงงาน การมีงานทำหรือว่างงาน การเปลี่ยนงานหรือการเปลี่ยนถิ่นฐานก็ได้ ถ้าเป็นการเปลี่ยนถิ่นฐานเรียกว่า "การอพยพ" ดังนั้น การเคลื่อนย้ายแรงงานตามความหมายนี้ ได้ครอบคลุมการเคลื่อนย้ายหรือการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับแรงงานไว้หมด ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงอาชีพการงาน หรือการเปลี่ยนแปลงในตลาด มีผลให้บทบาทหน้าที่ หรือถิ่นฐานของแรงงานในกระบวนการผลิตต้องเปลี่ยนไป

แมน สาร์วัตน์ กล่าวถึงการจำแนกประเภทของการเคลื่อนย้ายแรงงาน มี 5 ประเภท คือ

1. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างหน่วยการผลิต (Interfirm Mobility) หมายถึง การที่แรงงานเปลี่ยนนายจ้างโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงถิ่นฐาน และไม่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะของงานที่ทำ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพ และประเภทอุตสาหกรรมที่ทำ

2. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างอาชีพ (Occupational Mobility) หมายถึง การที่แรงงานเปลี่ยนจากอาชีพหนึ่ง สู่อีกอาชีพหนึ่ง โดยลักษณะงานในหน้าที่รับผิดชอบเปลี่ยนไป ใช้ความรู้และความชำนาญต่างไปจากเดิม

3. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างอุตสาหกรรม (Industrial Mobility) หมายถึง การที่แรงงานเคลื่อนย้าย หรือเปลี่ยนงานจากอุตสาหกรรมหนึ่งไปสู่อีกอุตสาหกรรมหนึ่ง

4. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างภูมิภาค (Geographical Mobility) หมายถึง การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างท้องถิ่น หรือระหว่างภูมิภาคต่างๆ ซึ่งอาจจะเป็นภายในประเทศเดียวกัน หรือคนละประเทศก็ได้ ถ้าเป็นการเคลื่อนย้ายไปเป็นเวลานาน หรือถาวร เรียกว่า "การอพยพ" ดังนั้น การอพยพจึงมี 2 ประเภท คือ การอพยพภายในประเทศ และการอพยพระหว่างประเทศ

5. การเคลื่อนย้ายเข้าออกจากกำลังแรงงาน (Labor-Force-Status Mobility) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสภาพจากผู้ว่างงาน เป็นผู้มีงานทำ หรือการเปลี่ยนแปลงในการเข้าร่วมในกำลังแรงงาน คือหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในกำลังแรงงาน นั่นเอง

⁹แมน สาร์วัตน์, เศรษฐศาสตร์แรงงาน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ 2527) หน้า 111-

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเคลื่อนย้ายแรงงาน

การเคลื่อนย้ายแรงงานจะเกิดขึ้นมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ดังนี้
อายุ คนที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวมีโอกาสในการเคลื่อนย้ายมากกว่าคนในวัยสูงอายุ
เพศ ผู้ชายมีโอกาสในการเคลื่อนย้ายได้มากกว่าผู้หญิง ในกรณีที่เป็น การเคลื่อน
ย้ายระหว่างประเทศ แต่ถ้าเป็นการเคลื่อนย้ายเข้าออกจากแรงงาน ผู้หญิงจะมีโอกาสเคลื่อนย้ายมาก
กว่าชาย

เชื้อชาติ บางเชื้อชาติมีอุปนิสัยชอบการเคลื่อนย้าย ผจญภัย เสาะแสวงหาความรู้
แปลกใหม่อยู่เสมอ จึงมีความเป็นไปได้ที่จะมีการเคลื่อนย้ายระหว่างภูมิภาค และระหว่างอาชีพสูง
บางเชื้อชาติเป็นที่รังเกียจแก่เชื้อชาติอื่น การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างอาชีพจึงมีต่ำ เช่น นิโกร แต่
พวกนี้มีการเคลื่อนย้ายระหว่างสถานที่ทำงาน หรือการเปลี่ยนนายจ้าง ตลอดจนการเข้าออกจากกำลัง
แรงงาน จะมีสูงกว่าเชื้อชาติอื่น

นอกจากนี้ ค่านิยม เหตุผลทางจิตวิทยา เหตุผลทางเศรษฐกิจและการเมือง ก็เป็น
ปัจจัยที่สำคัญต่อการเคลื่อนย้ายแรงงานประเภทการเคลื่อนย้ายระหว่างภูมิภาค หรือการอพยพ อีก
ด้วย

กระสวนของการเคลื่อนย้ายแรงงาน

มีความโน้มเอียงที่จะเป็นไปในลักษณะดังต่อไปนี้

1. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างหน่วยงานผู้ผลิต แรงงานจะเคลื่อนย้ายจากนาย
จ้างที่จ่ายในอัตราค่าจ้างต่ำ ไปสู่นายจ้างที่จ่ายอัตราค่าจ้างสูงกว่า และจะมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพการ
งาน และประเภทของงานตามมา
2. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างอาชีพ ส่วนใหญ่เป็นการเคลื่อนย้ายในกลุ่ม
อาชีพที่ใกล้เคียงกัน อัตราการเคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงจะมีสูงในกลุ่มแรงงานไร้ฝีมือนอกภาค
เกษตรกรรม ผู้มีวิชาชีพขั้นสูงและช่างฝีมือระดับสูง จะมีการเคลื่อนย้ายค่อนข้างต่ำ
3. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างอุตสาหกรรม มักเคลื่อนย้ายจากอุตสาหกรรมที่มี
ค่าจ้างต่ำ ไปสู่อุตสาหกรรมที่มีค่าจ้างสูง หรือเคลื่อนย้ายจากอุตสาหกรรมที่มีหนักและความเสี่ยงภัย
สูง ไปสู่อุตสาหกรรมที่งานเบาและปลอดภัยกว่า
4. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างภูมิภาค มักเป็นการเคลื่อนย้ายจากชุมชน
ชนบทสู่ชุมชนเมือง โดยเฉพาะเมืองใหญ่ในประเทศกำลังพัฒนา มีการหลั่งไหลของแรงงานชนบทสูง
มาก
5. การเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าออก จากแรงงานหญิง และคนผิวดำ มีอัตราค่อนข้าง
สูงกว่าแรงงานชาย และชายผิวดำ

2.5 แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดหาที่อยู่อาศัยให้กับแรงงานภาคอุตสาหกรรม

Paul Baross ได้ให้ความหมายของระบบการจัดหาที่อยู่อาศัย (Housing Delivery System) ว่าหมายถึง กลไกด้านการผลิตที่อยู่อาศัยประเภทต่างๆ และวิธีการที่ประชาชนถือสิทธิ์เข้า
อยู่ในที่อยู่อาศัยเหล่านี้ได้ ระบบดังกล่าว ประกอบด้วยพื้นที่บางส่วน บริการชุมชนบางประการ

(Some Community Service) และสถานที่ตั้งแห่งหนึ่ง รวมไปถึงการจัดระเบียบสภาพแวดล้อม ตลอดจนการดำเนินการด้านการเงิน

การเลือกที่อยู่อาศัยของผู้ใช้แรงงานส่วนใหญ่มักไม่คำนึงถึงลักษณะของที่อยู่อาศัย โดยมากพิจารณาเพียงให้พออยู่อาศัยได้ นักทฤษฎี Angle, Benjamin และ De Goede¹⁰ ได้ทำการศึกษาระบบที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในกรุงเทพมหานคร โดยแบ่งเป็น 5 ระบบ ดังนี้

1. ที่อยู่อาศัยสำหรับคนงาน (The Workers Housing Subsystem) ที่อยู่อาศัยระบบนี้สร้างขึ้นเพื่อผู้ที่มีรายได้ต่ำและสมาชิกในครอบครัว ระบบนี้ยังแบ่งที่อยู่อาศัยออกเป็นแบบต่างๆ คือ

1.1 บ้านที่สร้างขึ้นในบริเวณที่ทำงาน (Workplace Site Houses) บ้านประเภทนี้จะสร้างด้วยไม้ในบริเวณที่ตั้งโรงงาน โดยนำวัสดุที่ใช้แล้วมาสร้างเป็นบ้าน ผู้ใช้แรงงานจะสร้างบ้านด้วยตนเองและอาศัยอยู่กับครอบครัว

1.2 หอพักคนงานในโรงงาน (Factory Site Dormitories) หอพักคนงานนี้จะอยู่อย่างแออัด ห้องหนึ่งจะมีคนงานสอดพักรวมกันอยู่หลายคน ซึ่งแต่ละคนจะมีพื้นที่ส่วนตัวที่จำกัด

1.3 ห้องพักคนรับใช้ในบ้าน (Domestic and Maintenance Staff Quarters) ในบ้านคนที่มีฐานะปานกลางและร่ำรวย จะมีบริเวณส่วนหนึ่งจัดไว้สำหรับคนรับใช้ คนสวน ยาม และครอบครัวของคนเหล่านี้อาศัยอยู่ด้วยกัน

1.4 ที่อยู่อาศัยที่จัดให้สำหรับพนักงานของสถาบัน และหน่วยงานต่างๆ (Institutional Housing for Workers) ได้แก่ บ้านพักรถไฟ บ้านพักทหาร บ้านพักตำรวจ เป็นต้น

1.5 บ้านพักชั่วคราว ณ ที่ก่อสร้าง (Itinerant Construction Worker Housing) บ้านพักเหล่านี้สร้างจากวัสดุที่หาได้จากบริเวณที่ก่อสร้าง เมื่อเสร็จโครงการก็รื้อถอนย้ายไปก่อสร้างในที่แห่งใหม่เรื่อยไป

2. ที่อยู่อาศัยสำหรับผู้บุกรุก (The Squatters Housing Subsystem) บ้านพักประเภทนี้จะบ้านที่ปลูกสร้างด้วยไม้และมีลักษณะเป็นบ้านพักชั่วคราว โดยปกติจะปลูกในพื้นที่ของบุคคลอื่นซึ่งถูกละเลยการใช้ประโยชน์ ที่พักในระบบนี้แบ่งออกเป็นชนิดต่างๆ คือ ผู้บุกรุกที่แท้จริง (Pure Squatter) ผู้บุกรุกที่เช่า (Renting Squatter) และบ้านเรือ (Boat House)

2.1 ผู้บุกรุกที่แท้จริง (Pure Squatter) เป็นพวกที่อาศัยในบ้านที่สร้างบนที่ดินของหน่วยงานรัฐบาล และไม่ได้จ่ายค่าเช่า

2.2 ผู้บุกรุกที่เช่า (Renting Squatter) ส่วนมากเป็นพวกที่มีรายได้ต่ำ พวกนี้สร้างบ้านบนเนื้อที่เล็กๆที่มีเจ้าของที่ดินและมีการตกลงทำสัญญาเช่าต่อกัน โดยมากคิดค่าเช่าเป็นตารางเมตร

¹⁰Shlome Angel, Stan Benjamin and H. De Goede, "The low-income housing system in Bangkok" paper presented at a workshop at habitat, The United Nations conference on human settlements, Vancouver, Canada, 1976, pp.10.

2.3 บ้านเรือ (Boat House) เรือที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยนี้ เป็นเรือที่ใช้ส่งสินค้าในระยะสั้นๆ แต่มักจะหยุดพักในคลองที่ใดที่หนึ่งเป็นเวลานานๆ (ปัจจุบัน บ้านเรือถูกหน่วยงานของรัฐขับไล่ออกไปเป็นส่วนใหญ่แล้ว)

3. มีที่อยู่อาศัยในเขตชนบทแต่เดินทางมาทำงานในเมือง (Rural Commuters Subsystem) ประชาชนเหล่านี้จะเดินทางเข้ามาทำงานในเมือง โดยพาหนะ รถไฟ รถยนต์ เรือยนต์ ในตอนเช้า และเดินทางกลับในตอนเย็น

4. ห้องแบ่งเช่า (Filtered Housing Subsystem) เป็นบ้านพักที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งกันเป็นห้องๆ เป็นสัดส่วนแบ่งให้เช่า ห้องเช่ามักมีขนาดเล็ก ใช้ห้องน้ำร่วมกัน ผู้อยู่อาศัยมีการโยกย้ายสับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา และเป็นผู้มีรายได้ต่ำ บ้านลักษณะนี้ปรากฏอยู่ทั่วไปในบริเวณที่มีโรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่ หรือบริเวณที่เป็นศูนย์กลางธุรกิจสมัยเก่า โดยเฉพาะย่านที่มีคนจีนอาศัยอยู่มาก

5. ที่อยู่อาศัยที่จัดสรรโดยรัฐ (Public Housing Subsystem) ที่อยู่อาศัยประเภทนี้ส่วนใหญ่พบในรูปของอาคารสำเร็จรูป (Complete Housing Unit) โดยมากเป็นที่อยู่อาศัยที่รัฐจัดสรรให้กับผู้มีรายได้น้อย ได้แก่ แพลตของการเคหะแห่งชาติ เป็นต้น

6. ที่อยู่อาศัยแบบสร้างด้วยตนเอง (The Self Built Housing Subsystem) เป็นระบบที่อยู่อาศัยที่รัฐไม่ได้สร้างโดยตรง แต่สนับสนุนให้ดำเนินการสร้างที่อยู่อาศัยด้วยตนเอง

7. ที่อยู่อาศัยภาคเอกชน (The Private Sector Housing Subsystem) ที่อยู่อาศัยประเภทนี้สามารถตอบสนองความต้องการที่อยู่อาศัยของกลุ่มผู้มีรายได้น้อยได้มาก แต่เป็นการดำเนินการจัดสร้างที่อยู่อาศัยโดยเอกชน เพื่อให้ผู้มีรายได้น้อยเช่าหรือเช่าซื้อ

รูปแบบที่อยู่อาศัยของแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมนั้น ถ้าเป็นโรงงานที่มีสวัสดิการในด้านที่พักอาศัยให้แก่พนักงาน ก็จะเป็นประโยชน์สำหรับแรงงาน หากแรงงานต้องจัดหาที่พักอาศัยเองมักไม่คำนึงถึงความปลอดภัย พิจารณาเพียงราคาที่พักที่สามารถรับภาระ และพออาศัยได้เท่านั้น

การจัดการที่อยู่อาศัยให้กับแรงงานภาคอุตสาหกรรม

หลักการสำคัญในการจัดการที่อยู่อาศัย¹¹

1) ที่พักอาศัยสามารถตอบสนองความต้องการทางร่างกายขั้นมูลฐาน (Fundamental Physiological Needs) การจัดสิ่งแวดล้อมที่พักอาศัยให้เหมาะสม สนองความต้องการทางร่างกาย เช่น การจัดระบบระบายอากาศให้เหมาะสม มีแสงสว่างเพียงพอ มีพื้นที่เพียงพอในการประกอบกิจกรรมแต่ละชนิด ปราศจากเหตุรำคาญ เป็นต้น

2) ที่พักอาศัยสามารถตอบสนองความต้องการทางจิตใจ (Fundamental Psychological Needs) การจัดสิ่งแวดล้อมที่พักอาศัย ช่วยส่งเสริมให้ผู้อาศัยมีความสุขสบายทางจิตใจ ความสะอาด มีระเบียบ ไม่แออัด ภายในที่พักอาศัยมีสิ่งอำนวยความสะดวกความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ที่อยู่อาศัยตั้งอยู่ในแหล่งที่เหมาะสม ไม่มีเหตุรำคาญหรือสิ่งรบกวนภายนอก

¹¹ ประภาศรี จิตพัฒนไพบุลย์ "การจัดการที่อยู่อาศัยของลูกจ้างแรงงานย่านอุตสาหกรรม : กรณีศึกษาอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ" (วิทยานิพนธ์ เภษพัฒนศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2537) หน้า 22-24.

3) ผู้อาศัยมีความปลอดภัยจากอุบัติเหตุต่างๆ เช่น มีท่าเลที่ตั้งบนที่ดอน มีอาณาบริเวณที่ไม่แออัดจนเกินไป มีความมั่นคงในที่พักอาศัย

4) ผู้อาศัยปลอดภัยจากโรคติดต่อ มีน้ำสำหรับอุปโภคและบริโภค มีระบบกำจัดขยะมูลฝอย และระบบกำจัดน้ำโสโครก เป็นต้น

แนวความคิดในการจัดหาที่อยู่อาศัยเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยที่ดี

William H. Claire กล่าวว่า แนวทางในการเลือกที่อยู่อาศัยทั้งในบริเวณพื้นที่ใหม่ หรือพื้นที่ที่มีชุมชนอยู่ ควรพิจารณา

- 1) ขนาดพื้นที่ที่ใช้เป็นบริเวณที่พักอาศัยอย่างน้อย 1 แห่ง สามารถกำหนดรูปร่างบริเวณที่อยู่อาศัยนั้นได้
- 2) ความหนาแน่นของบ้านต้องไม่มากเกินไป มีการระบายอากาศ แสงสว่าง ความเป็นส่วนตัว ความสงบเงียบ และช่องทางที่มองออกไปภายนอกได้
- 3) การเลือกที่ตั้งปลอดภัยจากการทรุดตัว รอยแตกร้าวของเขตที่อยู่ใกล้เคียง ปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ
- 4) ควรสร้างที่อยู่อาศัยบนที่ดินที่สะดวกในการเข้าถึงและปลอดภัยจากฝุ่น คิวบ์ เสี่ยงอิทธิพลของสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา
- 5) ที่ตั้งของที่อยู่อาศัยต้องอยู่ในบริเวณที่ปลอดภัยที่สุดในชุมชน บนพื้นที่ซึ่งมีการระบายน้ำได้ดี ง่ายต่อการปฏิบัติงานในการสร้างถนน การวางรากฐาน และขุดวางระบบสาธารณูปโภค
- 6) นโยบายเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย พิจารณาจัดหาที่อยู่อาศัยแก่ประชาชนทั่วไป โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ ศาสนา
- 7) บริเวณที่ตั้งของที่อยู่อาศัยควรอยู่ใกล้กับบริเวณตัวเมือง เพื่อสะดวกในการให้บริการจัดเก็บขยะมูลฝอย ระบบป้องกันอัคคีภัย การสาธารณูปโภคและสาธารณูปการต่างๆ การติดต่อสื่อสาร เป็นต้น

Brian J.L. Berry และ Frand F. Horton (1970) ศึกษาถึงปัจจัยพื้นฐาน การกำหนดเลือกที่อยู่อาศัย 3 ประการ ดังนี้

- 1) ราคาหรือค่าเช่าที่พักอาศัย
- 2) ชนิดของที่พักอาศัย
- 3) ที่ตั้งของที่พักอาศัย รวมถึงสภาพแวดล้อมชุมชนและที่ตั้งแหล่งงาน

นอกจากความสัมพันธ์ทั้ง 3 ประการ ควรคำนึงถึงเหตุผลส่วนตัว ในการเลือกที่พักอาศัยของแต่ละบุคคล เช่น ความสามารถในการจ่าย ระดับรายได้ วิธีทางการใช้ชีวิต เป็นต้น

2.6. พฤติกรรมการเลือกที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย¹²

ในการพิจารณาเลือกที่อยู่อาศัย ต้องใช้ความพยายามในการหาเหตุที่เกี่ยวข้องกับบุคคลเฉพาะตัว และสภาพแวดล้อมโดยทั่วไป ที่เกี่ยวข้องในการเลือกที่อยู่อาศัย มีนักทฤษฎีหลายคน ได้ศึกษาในเรื่องนี้ คือ

Rossi (1955) ได้ทำการศึกษาด้านจิตวิทยาสังคมเรื่องการย้ายถิ่นพบว่า มีสาเหตุต่างๆที่ผลักดันให้ครอบครัวเปลี่ยนที่อยู่อาศัย ได้แก่สภาพของที่อยู่อาศัย ความรู้สึกอิศดในครัวเรือน (ความหนาแน่นของจำนวนผู้อยู่อาศัยร่วมกัน) หรือแม้แต่ปัญหากับผู้ให้เช่าในกรณีที่เป็นบ้านเช่าและสภาพของชุมชนที่อยู่อาศัย ข้อสรุปทางด้านจิตวิทยาสังคมนับว่าสำคัญมาก เพราะสามารถจำแนกชนิดสาเหตุที่เป็นตัวกระตุ้นทำให้เกิดความคิดที่จะย้ายได้

Walpert (1965) ได้นำเอาทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ในลักษณะที่เห็นว่าการกระทำทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นผลของการคิดแบบเป็นขั้นตอนและเป็นเหตุเป็นผลในการอธิบายการย้ายถิ่นว่าการย้ายถิ่นของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการย้ายไปยังบริเวณใกล้เคียง หรือบริเวณที่อยู่ในระยะที่ต้องเดินทางไกล ล้วนเป็นการตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม โดยมีกลไกอย่างหนึ่งที่บุคคลจำเป็นต้องใช้ในการตัดสินใจ คือการประเมินผลของสภาพชุมชนที่คนอาศัยอยู่ว่าสามารถตอบสนองต่อความคาดหวังของตน และทำให้ตนเองพอใจได้หรือไม่เพียงใด ถ้าผลการประเมินเป็นลบมนุษย์ก็จะหาวิธีการที่จะทำให้ตนเองพอใจขึ้นมา โดยอาจจะพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่ไม่ดีนั้น ด้วยวิธีการต่างๆกัน

Lee (1969) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการย้ายถิ่นว่ามีปัจจัยมากมายเหลือคณานับที่กระทำการยัดเยียดหรือดึงดูดประชากรเอาไว้ในพื้นที่นั้น และมีปัจจัยอย่างอื่นที่มีแนวโน้มที่จะผลักดันประชากรให้ออกไป เช่น สภาพภูมิอากาศที่ดีเป็นปัจจัยดึงดูด ในขณะที่สภาพภูมิอากาศเลวเป็นแรงขับไล่ที่เกิดกับทุกคน ผู้ย้ายถิ่นทุกคนจะนิยมปัจจัยต่างๆที่เป็นแง่บวกและลบทั้งในถิ่นต้นทางและปลายทางแตกต่างกันไป โดยเราอาจสามารถจำแนกประชากรที่ตอบได้ในแบบที่คล้ายคลึงกันกับกลุ่มของปัจจัยที่เหมือนกันที่ถิ่นต้นทางและถิ่นปลายทางได้

Becker (1977) ได้อธิบายว่า ผู้อยู่อาศัยมีความพอใจที่อยู่ในปัจจุบันแม้ว่าจะเป็นบ้านที่ไม่ตรงกับอุดมคติ ผู้อยู่อาศัยจะประเมินที่อยู่อาศัยด้วยปัจจัย 3 ประการ คือ

1. ภาพพจน์บ้านในอุดมคติ
2. เงื่อนไขตามสภาพการณ์
3. กลไกการแก้ไขปัญหาในตัวบุคคล

Becker ได้ชี้แจงว่า มนุษย์มีเหตุผลหลายอย่างเป็นพื้นฐานในการตัดสินใจเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การที่บุคคลจะประเมินที่อยู่อาศัยในแบบปัจจุบันของตนจึงคำนึงถึงปัจจัยอื่นๆ เช่น ลักษณะ

¹² นันทนา ภัทรพงศ์สันต์ "การศึกษาความคาดหวัง ความต้องการที่อยู่อาศัยในแต่ละช่วงชีวิตของผู้ประกอบอาชีพในวิชาชีพ 5 แขนง แพทย์ วิศวกร สถาปนิก นักกฎหมาย และนักการบัญชีและการเงิน" (วิทยานิพนธ์ เกษตรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2535) หน้า 23-26.

ครอบครัวของตน ข้อจำกัดเรื่องรายได้ของครอบครัวและราคาบ้าน ดังนั้นบ้านในอุดมคติ จึงเป็นเพียงเป้าหมายเรื่องที่อยู่อาศัยในปัจจุบันเพื่อเป็นบันไดก้าวไปสู่เป้าหมายนั้น ดังนั้นเงื่อนไขตามสถานการณ์และกลไกการแก้ปัญหาของบุคคลในขณะหนึ่ง อาจทำให้ผู้ที่อาศัยเกิดความพอใจต่อที่อยู่อาศัยในขณะนั้นได้ แม้ที่อยู่อาศัยนั้นจะไม่ตรงกับบ้านในอุดมคติ และเมื่อเงื่อนไขตามสภาพการณ์และปัจจัยอื่นๆแปรเปลี่ยนไปก็อาจทำให้ผู้อยู่อาศัยเปลี่ยนแปลงความพอใจเป็นความไม่พอใจในที่อยู่อาศัยเดียวกันนั้นในเวลาต่อมาได้

Richard Muth (1974) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงหน่วยพักอาศัยว่า เมื่อประชากรมีรายได้เพิ่มขึ้น จะมีแนวโน้มที่ต้องการขนาดที่พักอาศัย ที่ใหญ่กว่าและอยู่ในบริเวณที่ตั้งที่ดีกว่าได้แก่ ในแหล่งที่ตั้งที่มีความสะดวกในการเดินทางเข้าถึง และเป็นบริเวณที่มีสภาพแวดล้อมที่ดีกว่าเดิม

2.7. ความพึงพอใจในชีวิตความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมของผู้มีรายได้น้อย

สภาพแวดล้อมเป็นทรัพยากรและสิ่งเร้าที่มีส่วนสามารถสร้างความพอใจให้แก่มนุษย์ ได้มีนักทฤษฎีและนักวิชาการหลายท่านที่ได้ให้ความเห็นสนับสนุนในเรื่องเกี่ยวกับความพึงพอใจของมนุษย์ ดังนี้

ธงชัย สันติวงษ์¹³ ได้อธิบายไว้ว่า คนทุกคนมีความต้องการด้านความสำเร็จตามความนึกคิดหรือความต้องการด้านการเติบโต ซึ่งเป็นความต้องการที่ไม่มีทางที่จะตอบสนองได้เพียงพอ เมื่อใครก็ตามได้รับความพอใจด้านความสำเร็จตามความนึกคิดแล้ว จะยังมีความต้องการด้านนี้มากขึ้น ซึ่งประเด็นแสดงออกอย่างชัดเจนในเรื่องรูปแบบ ตลอดจนทำเลที่ตั้งของที่อยู่ของมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลงตามสิ่งเร้าภายในและภายนอกที่มากกระทบ ด้วยเหตุนี้ ความต้องการด้านความสำเร็จตามความนึกคิด จึงไม่เหมือนกับความต้องการชนิดอื่นๆ โดยจะมีความสำคัญอย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอนและไม่สิ้นสุด บ่งชี้ให้เห็นถึงปัญหาที่อยู่อาศัยของมนุษย์นับวันจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ตามสภาพแวดล้อมที่เป็นสิ่งเร้าความต้องการด้านที่อยู่อาศัยของมนุษย์ให้สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง

Newman¹⁴ (1977) กล่าวว่าความพอใจเป็นการตอบรับของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อม การตอบรับหมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางด้านทัศนคติและพฤติกรรมที่แสดงออก ซึ่งรวมเรียกว่าการตอบรับทางสังคมจิตวิทยาและพฤติกรรม ความพอใจในสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และพฤติกรรม การแสดงออกจะเป็นสิ่งที่เกิดตามมา หลังจากรับรู้สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ระดับความรู้ในส่วนหนึ่งเกิดจากอิทธิพลของลักษณะบุคคลที่ตอบรับสภาพแวดล้อมนั้นๆ ลักษณะบุคคลหมายถึงปัจจัยต่างๆทางด้านประชากร เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนรูปแบบในการดำเนินชีวิต

¹³ ธงชัย สันติวงษ์ , พฤติกรรมขององค์การ (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช 2535) หน้า 55-57.

¹⁴ S.J. Newman , Perception of Building Height : An Approach to Reseach and some Preliminary Findings , Human Response to tall Building , (Pennsylvania , 1977) , pp. 182-198.

Shelley (1975 : 253-254) กล่าวว่า มนุษย์จะเกิดความรู้สึกขึ้นภายในตัว เนื่องมาจากผลกระทบของสภาพแวดล้อมทางกายภาพ 2 ประการ คือ ความรู้สึกในทางบวก และความรู้สึกในทางลบ เมื่อใดที่มนุษย์มีความรู้สึกในทางบวก ความสุขก็เกิดขึ้น ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน และถูกเรียกโดยรวมว่า “ระบบความพอใจ” ความพอใจในสภาพแวดล้อมนั้นๆจะเกิดขึ้น เมื่อระบบความพอใจมีความรู้สึกทางบวกมากกว่าความรู้สึกทางลบ มนุษย์ก็จะมีความสุขมากที่สุด

ธงชัย สวัสดิสาร¹⁵ ได้เขียนไว้ในบทความเรื่อง “ความพอใจต่อที่อยู่ปัจจุบันกับการย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยในเขตเมือง” ว่า ความรู้สึกของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็ความรู้สึกในทางบวกหรือทางลบ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีสิ่งเร้าหรือทรัพยากรเป็นตัวปัจจัยที่มากกระทบ ขึ้นอยู่ที่ว่าเป็นสิ่งเร้าชนิดไหนที่ทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกพอใจได้มากที่สุด ดังนั้นผลที่ได้รับจากความเข้าใจในระบบความพอใจนี้ จะทำให้สามารถวางแผนที่จะนำไปสู่การใช้ทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น แต่เนื่องจากทรัพยากรมีอยู่จำกัด ความพอใจของมนุษย์จึงมีอยู่ได้เพียงระดับหนึ่ง และจะมีมากที่สุดก็ต่อเมื่อ การจัดทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปอย่างถูกต้องและเหมาะสม ซึ่งนั่นก็คือคำตอบที่ต้องการ สำหรับผู้อยู่อาศัยว่าจะมีความพอใจสูงสุด ณ สภาพแวดล้อมเช่นใด

แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวกับความพอใจของผู้อยู่อาศัยนั้น ได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์ในหลายด้าน เช่น

1. ใช้เป็นตัวประกอบของเครื่องชี้วัดคุณภาพของชีวิต (Cambell et al., 1976)
2. ใช้เป็นส่วนประกอบการประเมินความสำเร็จของโครงการจัดสรรที่ดินที่อยู่อาศัยทั้งของภาครัฐและเอกชน (วิมลสิทธิ์ ทรายงกูร, 2523)
3. ใช้เป็นตัวแปรในการศึกษาพฤติกรรมการย้ายถิ่นของมนุษย์ โดยถูกนำไปใช้ใน 2 ลักษณะ ประการแรกใช้ความพอใจเป็นตัวแปรอิสระที่ส่งผลโดยตรงต่อการย้ายถิ่น และประการที่สอง เป็นตัวแปรอันเป็นผลมาจากกลุ่มของตัวแปรอิสระ เช่น การศึกษา สภาพแวดล้อมทางกายภาพ และสังคม ซึ่งส่งผลกระทบไปยังการย้ายถิ่นของมนุษย์อีกชั้นiconหนึ่ง (ธงชัย สวัสดิการ, 2528)

2.8. ระบบที่อยู่อาศัยสำหรับคนจนเมืองและความมั่นคงในที่อยู่อาศัย

ระบบที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง¹⁶

สมพงษ์ พัดปุย กล่าวไว้ว่า บ้านของคนจนมีความหมายมากกว่าบ้านของกลุ่มคนที่มิฐานะ บ้านในสลัมเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชีวิต เป็นที่พักผ่อนเพื่อให้มีแรงทำงานในวันรุ่งขึ้น เป็นโรงงานผลิตสินค้าหัตถกรรมเล็กๆน้อยๆภายในครัวเรือน เป็นที่หุงข้าวต้มแกงเพื่อนำออกมาขายริมถนน

¹⁵ ธงชัย สวัสดิสาร “อิทธิพลของปัจจัยที่ไม่ใช่ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจต่อการย้ายถิ่นจากเขตชนบทในประเทศไทย” วารสารสังคมศาสตร์ (2523) : 97-116.

¹⁶ สารี อ่องสมหวัง “พลวัตรและผลกระทบของการปัญหาที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนเทพประทาน (พระรามสี่) แขวงคลองเตย เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร” (วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2533) หน้า 20-24.

บ้านยังมีความหมายทางสังคม เป็นเสมือนฟางเส้นสุดท้ายในชีวิต ให้อากล่าเคียดูอย่างใดเมื่อตกเย็นคนในครอบครัวก็ได้พบกันมีความผูกพันเป็นครอบครัว ถ้าไม่มีบ้านสมาชิกในครอบครัวก็จะแตกกระสานซ่านเซ็นกันไป ยิ่งมีความยากลำบากขึ้นไปอีก

สายใจ คุ่มขนาน ได้พิจารณาระบบที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในเมืองไว้ 4 ระบบใหญ่ คือ

1. ที่อยู่อาศัยสำหรับคนงานที่นายจ้างเป็นผู้จัดหาให้ (Employer Provided)
2. ที่อยู่อาศัยที่ผู้อาศัยจัดหาหรือสร้างขึ้นเอง (Occupant Initiated)
3. ผู้ลงทุนในที่อยู่อาศัยสร้างขึ้น (Developer Built)
4. รัฐเป็นผู้จัดหาให้ (Government Initiated)

สมสุข บุญยะบัญชา ได้สรุปลักษณะของที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย ควรประกอบด้วยเกณฑ์เหล่านี้ ได้แก่ ความสามารถในการจ่าย(Affordability) มีการบริการด้านสาธารณูปโภค มีการดูแลรักษาจากรัฐตามสมควร มีความมั่นคงแข็งแรงถูกต้องตามกฎหมาย มีความมั่นคงในการครอบครอง มีความเป็นเจ้าของ ใกล้กับแหล่งงาน มีความสะดวกในการใช้บริการขนส่งมวลชนจากรัฐ มีเพื่อนบ้านและความเป็นชุมชนร่วมกัน(Sense of Community)

Shlomo Angel ได้กล่าวถึงระบบที่อยู่อาศัยว่า ประกอบด้วย

1. การจัดระเบียบของการจัดระบบที่อยู่อาศัย (Organizing) ประกอบด้วยความเป็นอิสระ มีผลประโยชน์ร่วมกัน มีความชอบธรรม ประสิทธิภาพ และความสามารถในการปรับตัวของการจัดระบบที่อยู่อาศัย

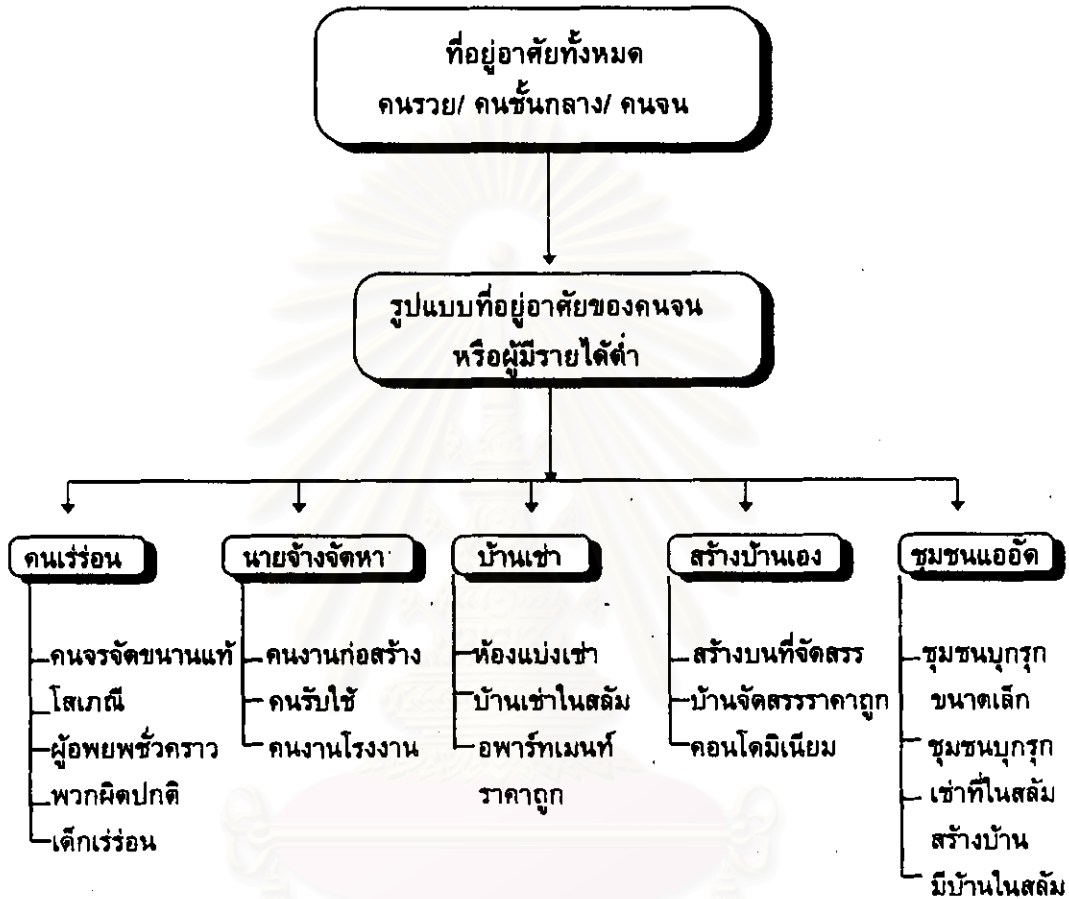
2. ระบบการเงิน จะต้องคำนึงถึงความสามารถในการจ่าย เงื่อนไขในการจ่ายต้นทุน สิทธิครอบครอง ความทนทานต่อภาวะผันแปรทางเศรษฐกิจ

3. การก่อสร้างเกี่ยวกับการใช้ที่ดิน สภาพแวดล้อมของชุมชน การแสดงบทบาทของความเป็นบ้านความเหมาะสมทางเทคนิค การปรับปรุงแบบค่อยเป็นค่อยไป

โสภณ พรโชคชัย ยังได้แบ่งระบบที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองไว้ดังโครงสร้างต่อไปนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภูมิที่ 2.3 รูปแบบที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง
(The Diversity of Shelters for the Poor)

ความมั่นคงในที่อยู่อาศัย

สมพงษ์ หัตถปุย กล่าวถึงความมั่นคงในที่ดินว่า หมายถึง การเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ มีสิทธิอยู่อาศัยหรือเช่าในระยะยาว เมื่อสลัมมีความมั่นคงในที่ดิน ที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมก็จะได้รับการปรับปรุงในไม่ช้า เมื่อผู้อยู่อาศัยมีความหวังมากขึ้น การพัฒนาตนเองและชุมชนก็เป็นไปได้ ดังตัวอย่างในหลายสลัมที่เกิดขึ้น

สมสุข บุญญะบัญชา ศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างคุณภาพของการครอบครองที่ดินกับคุณภาพของตัวที่อยู่อาศัยมีความสัมพันธ์กัน ถ้าที่ดินใดขาดความมั่นคงในการครอบครอง เป็นที่เช่าผิดกฎหมาย หรืออยู่ระหว่างการขับไล่ที่ดิน ตัวที่อยู่อาศัยจะมีสภาพทรุดโทรม สภาพแวดล้อมสกปรกขาดการพัฒนา

วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคณะ ศึกษาพบว่า ความรู้สึกมั่นคงในชีวิตความเป็นอยู่ เกิดจากการมีกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของตนเอง ไม่ต้องหวาดกลัวจากการถูกไล่ที่ และพบว่า การได้

กรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความพอใจสูงสุดต่อผู้อยู่อาศัย ผู้อยู่อาศัยส่วนมากยังคงมีความพอใจในขนาดแปลงที่ดินขนาดเล็กที่มีอยู่

โสภณ พรโชคชัย ศึกษาพบว่า ปัญหาความมั่นคงในการอยู่อาศัยในชุมชนแออัด ไม่ปลอดภัยต่อการอยู่อาศัย ความหมายที่แท้จริง คือการรื้อถอน การไล่ที่ เป็นความไม่มั่นคงทางสังคม

2.9 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการเป็นเมือง¹⁷

Lampard (1965) มีแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการเป็นเมือง 3 แนวทาง ได้แก่ ศึกษาในเชิงพฤติกรรม เศรษฐกิจ และเชิงนิเวศน์

1. การศึกษาในเชิงพฤติกรรม การวัดความเป็นเมืองสามารถทำได้โดยการศึกษาจากพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัยในเมือง เพราะเมื่อมีประชากรในเมืองสูงขึ้น จะมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม เกิดการแบ่งแยกมากขึ้น ความสัมพันธ์ในลักษณะญาติพี่น้อง หรือเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิด จะค่อยๆ กลายเป็นความห่างเหิน ความรู้สึกของการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเริ่มจางหายไปสู่ความไร้บรรทัดฐาน เสียกำลังใจ โดดเดี่ยวท่ามกลางฝูงชน เมื่อมีปัญหาไม่สามารถหันหน้าไปพึ่งพิงใครได้ มีความแตกต่างระหว่างคนรวย และคนจนมากขึ้น เกิดการแก่งแย่ง และการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนบุคคล ระบบวรรณะค่อยๆ เสื่อมสลาย ในความเป็นเมือง บุคคลทุกคนมีสิทธิและโอกาสที่จะใช้ความรู้ความสามารถได้เท่าเทียมกันจากที่ไม่มีอะไร มาสู่ความสูงสุดของบันไดแห่งความสำเร็จได้

2. การศึกษาในเชิงเศรษฐกิจ ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการพัฒนาความเป็นเมืองขึ้น เกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ จากเศรษฐกิจขั้นปฐม เป็นกิจกรรมที่สูงขึ้น เกิดการแบ่งแยกงานที่เฉพาะเจาะจงลงไปกว่าเดิมมาก เทคโนโลยีในการผลิตด้านการเกษตรและด้านอื่นๆ ก้าวหน้าขึ้น

Berry ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า ประเทศที่มีเทคโนโลยีในด้านการคมนาคมขนส่ง การค้า การใช้พลังงาน การผลิต และการบริโภคสูง ย่อมเป็นประเทศที่มีระดับความเป็นเมืองสูง ต่อมาเขาได้พัฒนาแนวความคิดนี้ร่วมกับ Rostow ซึ่งได้ศึกษาลักษณะของสังคมแบบต่างๆ กับขั้นตอนของการพัฒนาเศรษฐกิจ สรุปได้ว่า การเติบโตของเมือง คือการรวมกันของกิจกรรมพิเศษนานาประเภทในชุมชนเมือง โดยเลือกที่ตั้งอย่างมีเหตุผล เมืองสมัยใหม่คือองค์การทางสังคมที่ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

3. การศึกษาในเชิงนิเวศ เป็นการศึกษความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ที่อยู่ในเมือง ซึ่งมีองค์ประกอบ 4 ประการ

1) ประชากร จำนวนความหนาแน่น อัตราการเพิ่ม-ลด ของประชากร การเคลื่อนไหว การอพยพย้ายถิ่น สิ่งเหล่านี้มีผลต่อการแข่งขันการใช้พื้นที่ในเมือง

¹⁷ ชัยนิ วายลี, ภูมิศาสตร์เมือง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงจันทร์ พ.ย. 2528) หน้า 10-14.

2) สิ่งแวดล้อม เมืองแต่ละเมืองมีลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ที่ตั้ง ทรัพยากรธรรมชาติ พืชพรรณและสัตว์ธรรมชาติ อัตราการเสี่ยงภัยธรรมชาติ ความมั่งคั่งของ ทิวทัศน์ ที่แตกต่างกันไป ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเลือกที่ตั้งของกิจกรรมต่างๆ แม้ว่าสิ่งแวดล้อมเมืองจะ ถูกมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปแล้วมากมาย ก็ตาม

3) เทคโนโลยี มนุษย์สามารถปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติได้ก็ต้องอาศัยเทคโนโลยี การเติบโตและการเปลี่ยนแปลงของเมืองสะท้อนให้เห็นระดับเทคโนโลยีของมนุษย์ในสังคมนั้นๆ เทคโนโลยียังมีความสำคัญต่ออาชีพ การตั้งถิ่นฐาน การใช้ที่ดิน การเกิดปัญหา การแก้ปัญหาที่ เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมของเมือง

4) การจัดองค์การ ในเมืองสามารถพบการจัดองค์การ 2 แบบใหญ่ คือ องค์การ ทางสังคม และองค์การทางเศรษฐกิจ อาทิ การจัดตั้งสมาคม ชมรม การแบ่งแยกแรงงานตามอาชีพ การวางโครงสร้างการบริหารงาน เป็นต้น

แนวความคิดเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัยที่สัมพันธ์กับแหล่งงาน แนวความคิด เกี่ยวกับการจัดหาที่อยู่อาศัยให้กับแรงงานภาคอุตสาหกรรม พฤติกรรมการเลือกที่อยู่อาศัยของผู้มี รายได้น้อย ความพึงพอใจในชีวิตความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมของผู้มีรายได้น้อย ระบบที่อยู่อาศัย สำหรับคนจนเมือง ความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาความเป็นเมือง สามารถนำไปประกอบการศึกษาวิเคราะห์ พฤติกรรมการเลือกที่อยู่อาศัยของแรงงาน สภาพแวดล้อม ในที่พักอาศัยและความพึงพอใจในสภาพที่เป็นอยู่ ความต้องการที่อยู่อาศัยในอนาคต และการพัฒนา ที่อยู่อาศัยให้สัมพันธ์กับการพัฒนาเมือง ของแรงงานภาคอุตสาหกรรม

งานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยเพื่อรองรับแรงงานภาค อุตสาหกรรมในย่านอุตสาหกรรมเขตพื้นที่ อำเภอศรีราชา-อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี และอำเภอ บางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทราที่กำลังศึกษาอยู่นี้ ผู้ศึกษาได้ทำการรวบรวมผลงานวิจัยต่างๆ พอสรุป ได้ดังนี้

สุรพงศ์ อัสวานันท์ ได้ทำการศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของผู้ใช้แรงงานในโรง งานอุตสาหกรรม อำเภอพระปะแดง จังหวัดสมุทรปราการ ผลการศึกษาพบว่า ผู้ใช้แรงงานในโรงงาน อุตสาหกรรมส่วนใหญ่เลือกที่พักอาศัยอยู่ใกล้กับโรงงานที่ตนเองทำงานอยู่ โดยเช่าที่อยู่อาศัยในระยะ รัศมีที่ห่างจากโรงงานอุตสาหกรรม 1 กิโลเมตร ซึ่งเป็นระยะทางที่สะดวกในการเดินทางไป-กลับ เพื่อ ประหยัดค่าใช้จ่ายในการเดินทาง และมีที่พักอาศัยอยู่ในกลุ่มที่ตนเองรู้จัก หรือกลุ่มคนบ้านเดียวกัน โดย เลือกที่อยู่อาศัยที่มีราคาถูกที่สุด โดยไม่คำนึงถึงสภาพแวดล้อมของที่อยู่อาศัย โดยมีจุดประสงค์เพื่อ ประหยัดค่าใช้จ่าย ในด้านการการใช้จ่ายใช้สอย ก็เลือกซื้อเครื่องบริโภคและอุปโภคจากตลาดหรือ ร้านค้าที่ตั้งอยู่ใกล้กับแหล่งที่อยู่อาศัย สรุปได้ว่า ผู้ใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมอำเภอพระปะแดง จังหวัดสมุทรปราการ เลือกที่อยู่อาศัยโดยอาศัยรายได้ของผู้ใช้แรงงานเป็นหลักในการตัดสินใจ และ มักเลือกอยู่ในกลุ่มที่ตนเองรู้จักคุ้นเคยมาก่อน

นิวัตร ชูสมุทร ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาการใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมและพักอาศัย ในเขตอำเภอเมืองสมุทรปราการ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาอุตสาหกรรมของย่านอุตสาหกรรมและพักอาศัย ปัญหา และแนวโน้มในอนาคต และกำหนดแนวทางพัฒนาการใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมและพักอาศัย ในอำเภอเมืองสมุทรปราการ ผลการศึกษาพบว่า จำนวนโรงงานอุตสาหกรรมและที่พักอาศัย กระจายตัวออกจากกรุงเทพมหานคร ไปตามแนวถนนสุขุมวิท และขยายเข้าสู่ถนนสายต่างๆ การพัฒนาอุตสาหกรรมทำให้เมืองเจริญเติบโต ประชากรมีรายได้เพิ่มขึ้น เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่การพัฒนาไม่มีการวางแผนควบคุม ทำให้การใช้ที่ดินไม่เป็นระเบียบ ก่อให้เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมในเมือง จึงได้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาการใช้ที่ดิน โดยกำหนดรูปแบบ โครงการ และมาตรการ การใช้ที่ดินในอนาคต

ประกาศิ จิตพัฒนไพบุลย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดหาที่อยู่อาศัยของลูกจ้างแรงงานย่านอุตสาหกรรม กรณีศึกษา อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา สภาพความเป็นอยู่ ทัศนคติ ปัญหาที่อยู่อาศัยของลูกจ้างแรงงานย่านอุตสาหกรรม ตลอดจนการเสนอแนวทางการจัดหาที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม ซึ่งเป็นขบวนการในการเพิ่มประสิทธิภาพของกลุ่มลูกจ้างแรงงาน ผลจากการศึกษาพบว่า ลูกจ้างแรงงานกลุ่มอุตสาหกรรมสิ่งทอส่วนใหญ่พักอาศัยกับโรงงานและไม่ต้องเสียค่าเช่า ส่วนกลุ่มลูกจ้างแรงงานที่ต้องจัดหาที่พักอาศัยเอง ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มอุตสาหกรรมอาหาร เครื่องดื่ม และโลหะขั้นมูลฐาน สภาพปัญหาที่อยู่อาศัยของลูกจ้างมีดังนี้ แออัดคับแคบ บริการขั้นพื้นฐานไม่เพียงพอ มลภาวะแวดล้อมเป็นพิษจากโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ใกล้เคียง ปัญหาน้ำท่วม บริเวณที่อยู่อาศัยสกปรกจากเศษขยะมูลฝอย ภาครัฐไม่มีแผนในการดำเนินการเพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัยให้แก่ลูกจ้างแรงงานอย่างชัดเจน จึงได้เสนอแนะแนวทางแก้ไข โดยให้ผู้ประกอบการโรงงานอุตสาหกรรมร่วมกันลงทุนสร้างที่อยู่อาศัย เพื่อให้เป็นศูนย์กลางที่อยู่อาศัยของกลุ่มลูกจ้าง ให้มีมาตรฐานที่อยู่อาศัยถาวร มีการจัดวางระเบียบกฎเกณฑ์การเข้าอยู่อาศัย และเพื่อสร้างความมั่นคง ปลอดภัยให้แก่ลูกจ้างแรงงาน มีผลทำให้สามารถป้องกันปัญหาการขาดแคลนแรงงานในการผลิตได้ ที่สำคัญภาครัฐควรส่งเสริมให้กลุ่มนักลงทุนภาคเอกชนทำการพัฒนาที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยจำนวนมากกว่า 100 หน่วย ในราคาไม่เกิน 300,000 บาท เพื่อจะได้รับการส่งเสริมจากคณะกรรมการการส่งเสริมการลงทุน นอกจากนี้ การเคหะแห่งชาติ ควรมีนโยบายดำเนินการจัดสร้างบ้านเช่านอกเหนือจากการจัดหาที่อยู่อาศัยแบบให้เช่าซื้อ

สมเกียรติ โอสถสภา (2518:422-423) ผลสรุปของการศึกษา พบว่าที่ตั้งโรงงานมีความสัมพันธ์กับความหนาแน่นประชากร เนื่องจากโรงงานมีความต้องการแรงงานจำนวนมาก ปกติประชากรมักคัดลึนใจตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้แหล่งผลิตมากที่สุด ซึ่งนำไปสู่การขยายตัวของชุมชน หากสภาพชุมชนนั้นมีความเป็นเมือง ความหนาแน่นของประชากรก็จะเพิ่มขึ้น ก่อให้เกิดความต้องการด้านที่อยู่อาศัย บริการสาธารณะ โรงเรียน โรงพยาบาล สถานบริการ ตลาดสินค้า ดังนั้นที่ตั้งของโรงงานมีผลต่อการขยายตัวของชุมชนเมืองอย่างรวดเร็ว

วิมลสิทธิ์ หรยางกูร ได้ศึกษาพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัยกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพของการเคหะสงเคราะห์แบบแฟลตที่ดินแดง ห้วยขวาง ประชาณิเวณนี้ บ่อนไก่ พบว่า แม้ว่าโครงการเคหะสงเคราะห์แบบแฟลตจะเป็นการขัดแย้งกับแนวความคิดที่จะให้ผู้อยู่อาศัยได้มีบทบาท

๗

หน้าขาด

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๗
หน้าขาด

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย